

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
НАПН УКРАЇНИ**

**Викладання психології для учнів старших класів:
методичні рекомендації**

**Київ
2016**

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради Інституту педагог

освіти і освіти дорослих НАПН України (протокол № від грудня 2016 р.).

Помиткін Е.О. Викладання психології для учнів старших класів: методичні рекомендації - К.: ШООД, 2016. – 77 с.

У методичних рекомендаціях розкрито особливості викладання психологічних знань у загальноосвітніх школах, ліцеях і гімназіях. У теоретичній частині автор обґрунтовує доцільність духовно-особистісного підходу в педагогічній практиці, наводить його провідні принципи, висвітлює психологічні механізми духовного розвитку дітей і молоді. Окрема увага приділяється впливу соціально-психологічних факторів на духовне становлення школярів.

У практичній частині запропоновано психолого-педагогічний супровід духовного розвитку учнівської молоді, наводяться дані щодо його апробації. Також наголошується на необхідності розвитку професійної майстерності сучасного педагога та його духовних якостей. Для цього наводиться план і програма спецкурсу “Психологічні аспекти духовного розвитку особистості” для вчителів, викладачів, психологів і керівників системи освіти.

Рецензенти:

Рибалка В.В. – доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;

Скрипник Т.В. – доктор психологічних наук, професор Київського Університету імені Бориса Грінченка.

© Е.О. Помиткін

ВСТУП

Предмет психології ще не введений до шкільних програм як основний, однак потреба його вивчення школярами стає все більш актуальною. Її усвідомлення відбувається і з боку педагогів, і з боку батьків, і самими учнями. При цьому психологія як навчальний предмет бере на себе не тільки інформаційну функцію, але й функцію розвитку особистості дитини, зокрема, духовного, інтелектуального, емоційного тощо. Реалізація духовно-особистісного підходу в практиці освітньої діяльності вимагає врахування психологічних закономірностей і механізмів духовного зростання молоді при побудові навчально-виховного процесу, актуалізує проблему розробки принципів, методичних підходів, а також практичних засобів, спрямованих на забезпечення духовного розвитку дітей і молоді.

“Духовна еліта не може з’явитися сама собою, але завжди є штучним утворенням” – неодноразово стверджував І.А.Зязюн. Результати численних психолого-педагогічних досліджень доводять необхідність оновлення змісту шкільних підручників, методик викладання, однак без істотного оновлення принципів освітньої діяльності такі заходи є мало ефективними. Наприкінці 70-х років ХХ сторіччя ЮНЕСКО визнало стан світової системи освіти кризовим. Основною причиною цього явища є орієнтація освіти не на особистість учня, а на окремі показники розвитку його інтелектуальної сфери. На жаль, як і в часи, коли інформація була дефіцитом, традиційна система освіти спрямована, переважно, на збільшення обсягу засвоєних учнем знань замість того, щоб приділяти увагу формуванню загальнолюдських духовних ідеалів, смислів і цінностей. Ціннісно-смысловий дисонанс, що є наслідком такого підходу призводить і до відповідного зниження мотивації навчання молоді.

“Будь-яке пізнання починається зі здивування” – ця відома фраза Аристотеля не втратила актуальності сьогодні. Здивування, зацікавлення поволі згасає з появою буденності, одноманітності й примусовості. Вже з перших років життя дитини батьки, стурбовані проблемою її підготовки до вступних іспитів у перший клас, наймають репетиторів, віддають малюка до підготовчої групи, а потім у початковій школі дитина протягом кількох років змушена вивчати вже відомий для неї навчальний матеріал. До втрати пізнавальної мотивації школярів призводить і той факт, що успішність вступу до ВНЗ та подальша кар’єра випускника залежать, переважно, не стільки від обсягу отриманих у школі знань, а від матеріальної спроможності батьків. До цього слід додати, що вже у старших класах підлітки, спілкуючись із дорослими, розуміють, що чимала частина шкільних знань у житті, скоріш за все, не знадобиться... І досі об’єктивним критерієм діяльності школи вважаються показники участі дітей в олімпіадах та статистичні дані вступу випускників до ВНЗ. Навіть виховний процес вважається менш важливим, ніж збільшення інформаційної обізнаності дітей. Отже, проблема розвитку особистості учня залишається не розв’язаною. Як наслідок, більшість школярів мають слабе здоров’я, не вміють керувати власними емоціями та почуттями. Інтелектуальний розвиток заохочується навіть при низькому рівні морального та духовного розвитку учнів. В.В.Зеньковський, визначаючи завдання освіти, вважав, що “Принцип всецілої “особистості” в людині дозволяє

сформулювати задачу виховання дитини, як розкриття її особистості – але не в напрямі так званого “гармонічного” розвитку єства, а в напрямі внутрішньої ієрархічності в людині”. Ця ієрархічність має враховувати примат духовного начала в людині. Таким чином гуманістична орієнтація освітнього процесу вимагає реалізації духовно особистісного підходу у психолого-педагогічній практиці. Принципи врахування авторитарного та духовно-особистісного підходу до освітнього процесу наведено у таблиці 1.

Таблиця 1.

**Принципи авторитарного та духовно-особистісного підходу
до освітнього процесу**

Авторитарна освіта	Духовно-особистісна орієнтація освіти
Освіта - процес передачі знань, формування вмінь та навичок учня	Освіта - процес розвитку індивідуально-неповторної і в той же час духовно розвиненої особистості учня
Учень - об'єкт навчання, виховання та управлінської діяльності	Учень - суб'єкт самоосвіти, самопізнання, самовиховання та самореалізації
Роль учителя: інформаційна, виховна	Роль учителя: консультаційна, активізуюча процес самоосвіти, самовиховання та самореалізації учнів
Управлінська діяльність у навчальному закладі орієнтована на підвищення рівня успішності учнів та покращення їх поведінки	Управлінська діяльність орієнтована на забезпечення процесу особистісного розвитку учнів і педагогічного складу
Вступ абітурієнтів до ВНЗ здійснюється за результатами засвоєння інформаційного змісту певних шкільних предметів та здатності швидко відтворити навчальний матеріал на іспиті	Вступ до ВНЗ здійснюється на основі: 1) бажань та інтересів випускника; 2) професійної спрямованості старшокласника; 3) відповідності здібностей абітурієнта профілю ВНЗ та вимогам професії

Підкреслюючи необхідність духовного оновлення суспільства, І.А.Зязюн зазначає, що гуманітарна освіта – “чи не найосновніший і єдиний шлях поступового оздоровлення морального клімату країни. ...Можливо тоді прийде нове покоління політиків – не лише з капіталом, вченими ступенями і званнями, гарним знанням іноземної мови, але й з іншим духовним і душевним світом, що мислять не службово-інструментально, а в контексті цінностей і смислів людського життя й культури” [187, с. 41].

Наслідки духовної кризи виявляються серед молоді як утрата конструктивних смислів, інтересу до життя, соціальна пасивність чи підвищена агресивність, наркотична й алкогольна залежність, схильність до тероризму. Виходячи з цього, у період поглиблення духовної кризи, психологічна наука

повинна сприяти створенню психолого-педагогічних умов, необхідних для духовного зростання молоді.

Розділ 1. Теоретичне підґрунтя впровадження психологічних знань в загальноосвітній школі

Однією з провідних ознак трансформації загальноосвітньої та вищої школи є психологізація навчально-виховного процесу. У загальноосвітніх навчальних закладах це знаходить прояв, передусім, у введенні посади психолога та організації у деяких школах психологічних служб, у активній співпраці колективів закладів з психологами-науковцями, орієнтації педагогічних нарад на психологічні проблеми розвитку особистості учня тощо.

У ланці вищої освіти спостерігається процес гуманітаризації навчання, введення в його програму психологічних спецкурсів, тренінгів тощо. Розробка психолого-педагогічного супроводу духовного розвитку учнів і студентів вимагає врахування психологічних механізмів духовного зростання дітей і молоді (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Психологічні механізми духовного розвитку дітей і молоді, психолого-педагогічні заходи щодо їх врахування та наслідки впровадження

№	Психологічний механізм	Психолого-педагогічні напрями реалізації	Наслідки, що передбачаються
1.	Ідентифікація	Організація зустрічей і спілкування дітей з особистостями – носіями високого духовного потенціалу. Ознайомлення з героями духовної історії людства	Становлення духовної самоідентифікації, формування прагнення до самовдосконалення
2.	Децентрація	Ознайомлення з принципами співіснування людства, духовними вченнями та заповідями	Розвиток сумління, поваги та любові до ближніх
3.	Рефлексія	Введення психологічних курсів, спрямованих на самопізнання, об'єктивізацію самооцінки, розуміння мотивів власної поведінки та діяльності молоді	Зростання інтересу до людей, відповідальності за вчинки та зміст власного життя
4.	Трансценденція	Залучення учнів і студентів до розробки творчих проєктів, спрямованих на покращення світу та допомогу потребуючим	Активізація духовної творчості молоді, зростання відповідальності за світ
5.	Усвідомлення буттєвої єдності	Створення умов для духовної самореалізації як життєвої місії людини	Усвідомлення цінності життя, почуття єдності, любові до ближніх

Серед основних соціально-психологічних факторів, що складають міцний фундамент духовного зростання дітей та підлітків, слід відокремити природні нахили, особливості сімейного виховання, засоби народного фольклору (казки, оповідання, приказки), дитячі ігри, вплив перших учителів, авторитетних друзів або соціальних лідерів, а також статус духовності у соціумі (рис. 1). Як зазначає В.М.Хайруліна, “людина народжується двічі – фізично і духовно. Біля духовної колиски спочатку стоїть родина, а в шкільні роки поряд із сім’єю стає перший учитель, пізніше – учитель-наставник, педагогічний колектив, що словом, національною системою освіти прищеплюють душі дитини високі моральні цінності, якості, благородні почуття віри, любові, мудрості, компетентності, глибокої поваги до роду і народу, мови і культури, вирощують духовну культуру особистості” [464, с. 132].

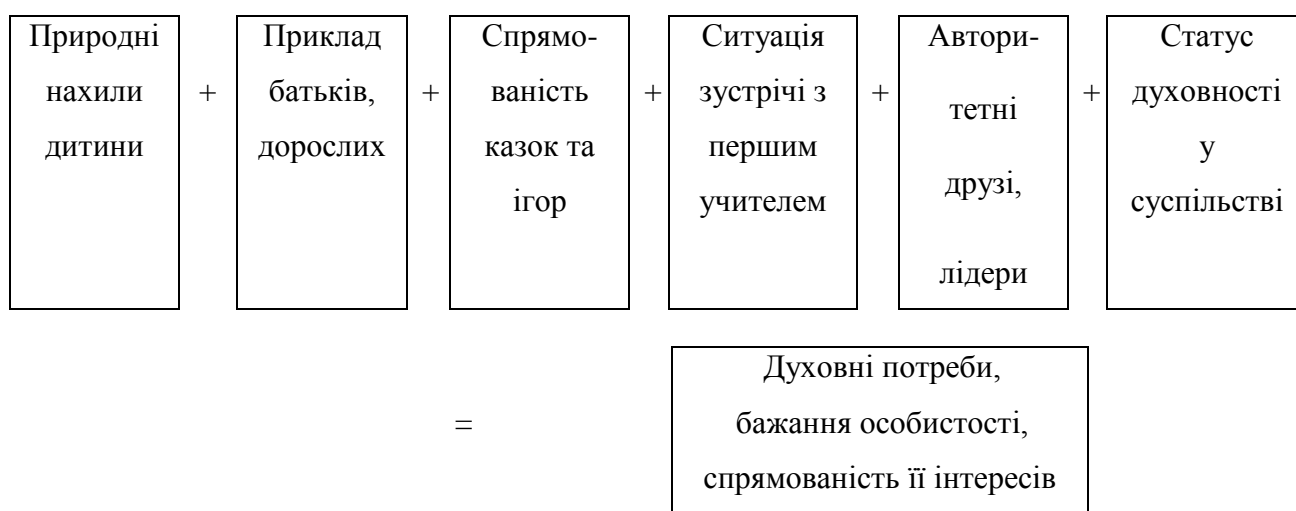

Рис. 1. Соціально-психологічні фактори, що виливають на духовне становлення молоді.

Розглянемо наведені фактори докладніше. Природні нахили являють собою унікальний зміст внутрішнього світу дитини. Вже з перших років життя ми можемо спостерігати різницю в активності дітей, їх темпераменті. Природні задатки поступово збагачуються соціальним досвідом і можуть розглядатися як сукупність певних передумов, що детермінують інтерес до внутрішнього світу, до процесу духовного зростання. Деякі діти виявляють інтерес до людей, гуманістичну та естетичну спрямованість. Ці характеристики мають бути виявлені та враховані як вихідні для подальшого розвитку дитини.

Надалі, сімейне виховання може становити сприятливе підґрунтя для проявлення цих особистісних характеристик. У перші роки життя дитини особистий приклад батьків являє для неї ідеальний взірець досконалості. Дитина наслідує ходу, інтонації голосу, певні дії дорослих. Сімейні цінності поступово засвоюються дитиною і стають її особистими цінностями. Виходячи з цього, батьківські збори, які подекуди перетворюються на перелік недоліків кожної

дитини, слід проводити таким чином, щоб батьки, вчителі та діти відчували себе однією командою, яка прагне спільної мети і поважає цінності один одного.

Значну роль у формуванні духовного світу дитини відіграють засоби народного фольклору - казки, оповідання, приказки, в яких звеличується роль добра, краси, мудрості, пошуку істини. Так, казкові герої, які здійснюють героїчні подвиги, зустрічаються з небезпекою, навчаються мудрості або навчають інших, викликають у маленької дитини захоплення, прагнення до наслідування. Таким чином вступають у дію механізми емоційного закріплення, ідентифікації з героєм та ін. Аналізуючи змістове наповнення більшості мультиплікаційних та дитячих кінофільмів 70 - 80 років ХХ ст., ми можемо побачити чимало позитивних прикладів кіногероїв, які звеличують ідеали мудрості, потягу до знань. Опитування сучасних дошкільнят і учнів молодших класів показують, що найпопулярнішими героями для багатьох із них є Том і Джері, які намагаються нашкодити один одному. Натомість у навчальних закладах необхідно формувати відеотеки фільмів і програм духовної спрямованості, адже для багатьох дітей слухове сприйняття інформації не є провідним. Особливу увагу слід приділяти залученню дитини до пошуку шляхів розв'язання глобальних світових проблем людства, що сприятиме розвитку свідомості, планетарного мислення.

Важливе місце у духовному зростанні посідають дитячі ігри. У процесі гри дитина, немовби приміряючи різний одяг, вибирає та засвоює різні соціальні ролі, усвідомлює смисли взаємодії. Так, гра "доньки-матері" допомагає засвоїти зміст сімейних відносин, а гра "в школу" - формує схильність до засвоєння знань або навчання інших.

Досвід нашої співпраці з школою "Дивосвіт" для дітей 3 - 5 років (на базі Палацу творчості дітей і юнацтва Солом'янського р-ну м. Києва) показує, що витіснення живої гри комп'ютерною руйнівню позначається на дитячій психіці. Так, діти, які зранку грають у комп'ютерні ігри, відрізняються байдужістю до навколишнього світу, мають значні труднощі у спілкуванні. При виконанні елементарних завдань їм було важко зосередити увагу. Ці особливості зумовлені тим, що на екрані комп'ютера чи телевізора все яскраве, рухливе, а користувач комп'ютера є активним гравцем, співучасником гри. Він сам обирає правила, не спілкується, не радячись з іншими.

На противагу цьому зовнішній світ не завжди такий кольоровий і рухливий; опанування ним потребує зусиль. Доволі цікавою є й позиція батьків. Вони заохочують дитину до гри, реалізуючи через неї власні дитячі бажання, адже таких яскравих іграшок у їхньому дитинстві не було.

Як правило, стійкий дитячий інтерес до певної гри у майбутньому перетворюється на професійний. Зважаючи на це, необхідним є кваліфікований відбір "живих" ігор для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Провідні мотиви гри повинні бути пов'язані з духовними цінностями людства.

Не можна обминути й особливості навчання дитини та характер її зустрічі з першим вихователем, вчителем. Цієї зустрічі дитина чекає з нетерпінням, хвилюванням, а іноді - острахом. Слова першого вчителя мають величезний вплив (іноді більший, ніж слова батьків), а його образ та ім'я, найчастіше, залишаються в пам'яті на все життя. Природно, що цей образ може у подальшому зумовлювати

прагнення до самопізнання, самовдосконалення та самореалізації. У зв'язку з цим надзвичайні вимоги висуваються, насамперед, до відбору, а вже потім – до підготовки вчителів початкової школи. Неприпустимою є практика зарахування абітурієнтів до педагогічних ВНЗ без урахування їх придатності для роботи з дітьми. Високий рівень духовності має стати важливою складовою професіограми сучасного педагога. Саме такий вчитель здатний створювати й підтримувати в класі психологічну атмосферу доброзичливості, творчості.

Значний вплив на духовне становлення та ціннісну орієнтацію юнака чи дівчини мають також авторитетні друзі або соціальні лідери. У спілкуванні з ними молоді люди утверджуються у власних поглядах, цінностях або змінюють свою точку зору, вподобання. Соціальна мотивація може бути дієвим засобом активізації особистісного розвитку молоді. У старших класах слід створювати умови для творчої та духовної самореалізації учнів через їх участь у колективних корисних справах, соціально значущих проектах.

При побудові психолого-педагогічних умов духовного зростання молоді слід також враховувати статус духовності у соціумі. Високий статус особистісного і, зокрема, духовного розвитку є показником психологічного здоров'я нації, свідченням високих моральних якостей громадян у суспільстві. Навпаки, наявність “подвійної моралі” призводить до формування у молоді цинічного ставлення до здобутків батьків і людства в цілому, до відсутності мотивації духовного розвитку. Таким чином, соціально-психологічні передумови духовного становлення особистості мають у своїй основі індивідуальні властивості дитини та формуються протягом її подальшого життя, зазнаючи впливу багатьох факторів.

З урахуванням наведеного матеріалу було розроблено авторську психолого-педагогічну систему, яка поєднує у собі сучасні засоби, спрямовані на активізацію та підтримку духовного зростання молоді.

До її загальних характеристик слід віднести:

- духовну та соціальну спрямованість;
- неперервність та наступність;
- особистісну орієнтованість;
- врахування вікових потреб розвитку особистості.

Духовна та соціальна спрямованість забезпечується завдяки підпорядкуванню мети і завдань розвитку духовного потенціалу учнів, орієнтації психолого-педагогічних засобів на систему духовних цінностей, використанню виявлених психологічних закономірностей і механізмів духовного зростання молоді.

Принципи неперервності та наступності реалізуються через послідовність і взаємозв'язок запроваджених спецкурсів, методик і методів впливу, починаючи з сімейного виховання новонародженої дитини і впродовж її навчання у закладах шкільної та вищої професійної освіти.

Особистісна орієнтованість досягається завдяки використанню теоретичної моделі особистості (розробленої В. В. Рибалкою). Врахування вікових потреб

розвитку особистості здійснюється на основі виявлених функціональних зв'язків між різними періодами особистісного зростання.

Аналіз психолого-педагогічних поглядів на проблему духовного розвитку молоді (зокрема, праці Р.Штайнера, М.Монтесорі, В.Зеньковського) свідчить, що введення окремих спецкурсів у програму навчання дітей не може забезпечити необхідного психологічного ефекту у формуванні духовного світу молоді. Необхідним є комплексний, системний підхід, який би забезпечував створення у навчальних закладах особливої духовної атмосфери.

Блок-схему розробленої системи психолого-педагогічного забезпечення духовного зростання молоді подано на рис 2.

- 1 - Методика комплексної оцінки гармонійного розвитку молоді.
- 2 - Психодіагностична методика “Духовний потенціал особистості”.
- 3 - Методика оцінки духовної спрямованості та результатів діяльності учнів.

Рис. 2. Психолого-педагогічний супровід духовного розвитку учнівської молоді.

До її складу увійшли засоби психологічної діагностики, психологічної просвіти, психокорекційні та психорозвивальні методики тощо. Зокрема, для забезпечення сприятливих умов формування духовності дитини в сім'ї батькам та вихователям пропонуються психологічні поради, розподілені для дітей різного віку, що адресуються всім учасникам навчально-виховного процесу: батькам, бабусям і дідусям, вихователям, вчителям і психологам.

Для забезпечення духовного становлення дитини віком 4-6 років в умовах дошкільного навчального закладу розроблено тематичний план та програму занять за назвою “Запроси друзів” (спільно з Л.В.Помиткіною). У ході занять діти “запрошують” у свій внутрішній світ друзів - найкращі духовні якості, які допомагають людині у житті. Ці друзі приходять до них з духовно спрямованих казок, оповідань, відомих мультфільмів, що тематично підібрані до кожного заняття.

Казка в даному разі виступає засобом пізнання дитиною як навколишнього, так і свого внутрішнього світу. Бажаючи бути схожою на казкового героя, дитина наслідує його поведінку, засоби спілкування, що забезпечує необхідний психологічний ефекти ідентифікації та децентрації. Крім казкових героїв, дітей відвідують діячі науки, мистецтва, культури, професіонали різних галузей, які можуть поділитися з дітьми власними духовними надбаннями, спрямувати на духовний шлях. У ході занять використовуються елементи театральної педагогіки, психогімнастики, духовно орієнтовані ігри, малювання, ліплення, аплікація, співи.

Для знайомства учнів 1-4 класів із власним духовним світом та гармонізації особистісного розвитку школярів до складу системи психолого-педагогічного забезпечення включено спецкурс “Гармонія”. В ході оволодіння навчальним матеріалом учні свідомо і послідовно долають 5 ступенів любові: любов до себе, прийняття своєї індивідуальності, неповторності; любов до батьків, рідних; любов до народу, рідного краю, держави; любов до людства; любов до Природи, Буття, всіх живих істот. Такий підхід дозволяє активізувати психологічні механізми ідентифікації та децентрації. Кращі надбання світової науки, релігії, мистецтва та філософії наповнюють дитячу душу творчим натхненням, збагачують психологічними знаннями, моральними та етичними принципами співіснування людства.

Залучення учнів 5-7 класів до скарбниці духовних надбань людства відбувалося з використанням спецкурсу “12 шляхів духовності”. Для формування у школярів духовних ідеалів використовується механізм інтересу, ідентифікації себе з визначними постатями людей, які досягли високого рівня духовного розвитку (Орфей, Будда, Мойсей, Мати Тереза та ін.). Ототожнення з героїчними особистостями – носіями високого духовного потенціалу сприяє становленню духовної ідентифікації, зростанню рефлексії. Ознайомлення з духовними вченнями, заповідями та настановами видатних духовних подвижників сприяє формуванню потреби у самовдосконаленні, розвиває здатність виходити за межі власних потреб, активізує психологічний механізм децентрації.

Вікові потреби особистісного розвитку учнів 8-9 класів спонукають молодь до розуміння, усвідомлення власного “Я”, порівняння своїх досягнень із досягненнями інших. Мрії про майбутню професійну діяльність активізують процеси самопізнання учнів, пробуджують в уяві молоді перспективи дорослого життя. Зважаючи на це, розроблено та апробовано методику проведення школярами творчих авторських уроків, яка призначена для розвитку рефлексії, духовно-соціальної спрямованості учнів, їх професійних інтересів та емпатії. В основі запропонованої методики покладено принципи пізнавальної діяльності та творчої активності особистості, що сприяє розвитку професійних орієнтацій старшокласників. Принципово новим елементом, застосованим у методиці, є набуття учнями психолого-педагогічних навичок в процесі проведення авторських уроків.

Для учнів 10 - 11 класів, а також студентської молоді надзвичайно актуальними постають проблеми життєвих виборів, кожен із яких вимагає прийняття відповідальності. Вибір життєвої мети, вибір друзів, своєї половини – ці та інші теми покладено в основу спецкурсу “Життєвий вибір”. Програма спецкурсу враховує потреби молоді в науковому пізнанні світу, сприяє розвитку рефлексії та трансценденції.

Для активізації психологічного механізму буттєвої єдності, надання школярам і студентам можливості збагачення та реалізації духовного досвіду, розвитку відповідальності - необхідно залучати молодь до духовно орієнтованої соціально корисної діяльності. Зважаючи на це, розроблено та апробовано методику підготовки й проведення спеціальних творчих проєктів духовної самореалізації учнівської молоді. Як приклад наводяться розробка та апробація творчих проєктів “Зустріч поколінь”, “Психологічна просвіта” та “Щастя на долоні”. Участь у кожному проєкті передбачає серію духовних вчинків, що актуалізує в структурі особистості як змістовні, так і вольові компоненти. Відомості про розробку та реалізацію проєктів духовної самореалізації учнівської молоді подано в розділі 4.6.

До складу психолого-педагогічного супроводу духовного розвитку дітей і молоді включено також діагностичні методики “Духовний потенціал особистості”, методику комплексної оцінки гармонійного розвитку особистості та методику дослідження процесу духовної самореалізації учнівської молоді.

У цілому впровадження супроводу дає можливість здійснювати процес духовного розвитку дітей і молоді за трьохрівневою функціональною моделлю (рис. 3).

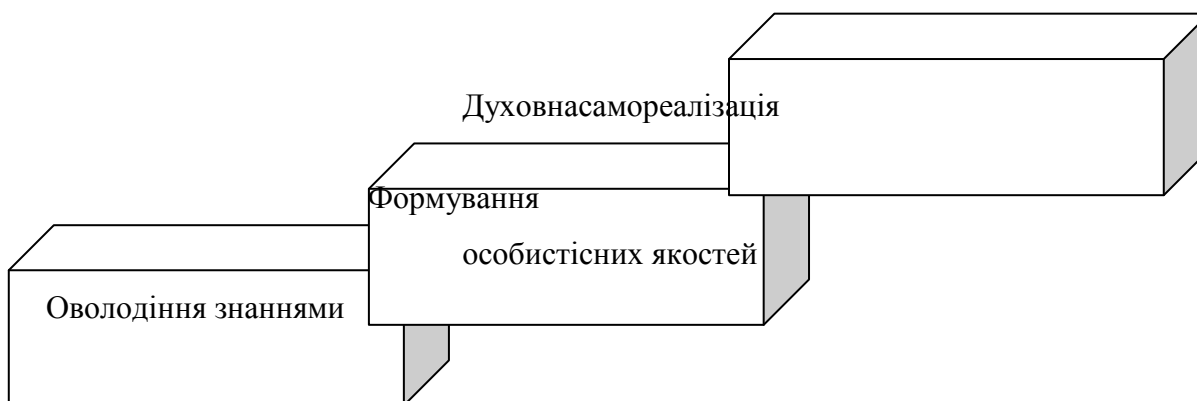

Рис. 3. Функціональна модель психологічного супроводу духовного розвитку дітей і молоді.

На першому рівні відбувається оволодіння певною системою цінностей та знань духовної спрямованості. Це досягається через використання духовно орієнтованих спецкурсів, знайомство з видатними особистостями, які змогли реалізувати свій духовний потенціал на користь людям.

Другий рівень забезпечує формування якостей високодуховної особистості. Формування цих якостей досягається завдяки використанню психологічних тренінгів, рольових ігор та спеціально призначених методик. Такий підхід є ефективним, але не достатнім. Досвід показує, що якості особистості, не закріплені в умовах суспільно значущої діяльності, є нестійкими, а їх прояв – тимчасовим. У даному разі необхідним є залучення учнів до спеціально організованої, духовно орієнтованої творчої діяльності.

Третій рівень моделі включає до свого складу психолого-педагогічні заходи, що забезпечують духовну самореалізацію молоді. Мова йде про розробку та запровадження спеціальних творчих особистісних проєктів духовного спрямування, участь у яких спонукає молодь до духовних вчинків, дає змогу залучитися до суспільно корисної діяльності. Розробка таких проєктів має здійснюватися за участю самих учнів, враховувати їх потреби, бажання, інтереси та цінності. Тобто з відносно пасивного спостерігача, споживача наданої інформації та чужого досвіду учень поступово перетворюється на соціально активну, творчу особистість, яка через самовдосконалення прагне змінити світ на краще.

Таким чином, отримані експериментальні дані щодо психологічних закономірностей і механізмів духовного розвитку особистості покладено в основу розробки психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу, який

поєднує в собі систему сучасних засобів, спрямованих на активізацію та підтримку духовного зростання молоді.

Апробація психолого-педагогічного супроводу духовного розвитку дітей і молоді відбувалася в ході формувального експерименту на базі школи розвитку та виховання дитини “Дивосвіт” (м.Київ), київської загальноосвітньої школі №221, гімназії №153 ім.О.С.Пушкіна, Палацу творчості дітей та юнацтва Солом’янського р-ну м.Києва, Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, Національного авіаційного університету.

Розділ 2. ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ СПЕЦКУРСІВ У ПРОЦЕСІ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ.

Створення умов для розгортання психологічних механізмів духовного розвитку учнівської молоді вимагає суттєвих змін у шкільних програмах. Більшість шкільних предметів розкривають перед дитиною закономірності зовнішнього світу, його історію, культурну спадщину. Однак власний духовний світ, особисті здібності, нахили, риси характеру учня нерідко залишаються непізнаними і нерозвиненими. Навіть, залишаючи стіни школи, її випускники, нерідко обізнані у різних галузях знань, не знають власної суті, зазнають труднощів у виборі майбутньої професії та супутників життя.

Учні початкових класів приходять до школи з величезними сподіваннями. Вони сподіваються пізнати таємниці світу, навчитися всьому, що потрібно справжній людині. Якщо ці сподівання не справджуються, а замість мислення, творчості та духовності у школярів переважає навантаження на сприйняття і пам’ять, - пізнавальна мотивація поступається звичці відсиджування за партами. З кожним днем дитина, що так прагнула знань, все більш неохоче прямує вранці до школи. За таких умов навіть найцікавіші уроки не можуть компенсувати загального негативного ставлення учня до процесу навчання. Зважаючи на це, однією з головних умов впровадження поданих далі спецкурсів, проектів та методик є свобода вибору дитини.

Для знайомства учнів 1 - 4 класів із власним духовним світом, гармонізації особистісного розвитку школярів пропонується спецкурс “Гармонія” (розроблений у співавторстві з Л. В. Помиткіною). Мета спецкурсу “Гармонія” полягає у підтримці та активізації процесу духовного, інтелектуального, емоційно-вольового та фізичного розвитку учнів. Для розвитку сфери фізичної культури передбачається ознайомлення учнів з особливостями власного організму, мистецтвом праці та відпочинку, правилами здорового способу життя. Учні мають оволодіти вправами з ритмічного дихання, правильної постави, координації рухів. Знайомлячись з основними законами емоційно-вольової сфери, діти здійснюють подорож по світу емоцій та морю бажань і привчаються керувати його хвилями. Оволодіння мистецтвом спілкування допомагає розвитку комунікативних якостей і сприяє покращенню дружніх взаємин дітей.

Ознайомлення з таємницями інтелектуальної сфери дає школярам можливість не заблукати в лісі думок, навчитися основам саногенного мислення, прийомам зосередження та релаксації. І, нарешті, світ духовності залучає учнів до скарбниці найвищих людських цінностей: гуманістичних, естетичних, екологічних, цінностей самопізнання, самовдосконалення та самореалізації.

Казки, задіяні у програмі, забезпечують наступність між змістом дошкільного та шкільного виховання. Слухаючи казки та оповідання, діти замальовують у зошиті образи персонажів та певні епізоди, що сприяє розвитку просторового мислення, фантазії. Корисним доповненням до наведених тематичних казок і оповідань стають вірші, музичні та художні твори, мультфільми. На думку Г. С. Сковороди, вдячність допомагає людині цінувати життя, бути щасливою, тому виховання любові та вдячності до батьків, країни, Природи являє собою важливу частину виховного впливу курсу. З цієї точки зору необхідним є свідоме і послідовне опанування учнями 5 ступенів любові: любов до себе, прийняття своєї індивідуальності, неповторності; любов до батьків, рідних; любов до народу, рідного краю, держави; любов до людства; любов до Природи, Буття, всіх живих істот.

Перший рік навчання починається з тем-адаптацій до шкільного життя, що допомагає значною мірою компенсувати нервові напруження дитини. Вхідження у систему навчання середніх класів також потребує від школярів певних внутрішніх якостей: самостійності, відповідальності, вміння спілкуватися з дорослими. Рольові ігри, комунікативні тренінги, що використовуються на уроках, сприяють формуванню необхідних особистісних рис.

Ефективність спецкурсу зростає в умовах професійної взаємодії психолога і вчителя та при поєднанні його, з одного боку, зі спецкурсом “Запроси друзів” для дошкільнят, а з іншого - зі спецкурсом “12 шляхів духовності” для учнів 5 - 7-х класів.

Апробація спецкурсу відбувалася на базі київських загальноосвітніх шкіл №60 та №221. Дослідження показників духовного розвитку учнів здійснювалося на основі спостережень та за допомогою методики комплексної оцінки гармонійного розвитку молоді, що проводилася у 1, 2 та 3-х класах на початку та наприкінці навчального року у відповідності з наказом Головного управління освіти м.Києва №130 від 25 серпня 1999 р. “Про організацію експериментально-дослідницької роботи у закладах освіти міста в 1999-2000 н.р.”

У дослідженні брали участь 142 учня 1-х – 3-х класів (з них 71 учень експериментальної та 71 учень контрольної групи). У комплексній оцінці духовно спрямованої поведінки дітей брали участь батьки школярів та класні керівники. Діагностичні результати до та після впровадження спецкурсу в експериментальній та контрольній групах наведено в додатку Е. Результати дослідження духовного розвитку учнів контрольних та експериментальних груп подано в таблиці 3.

Таблиця 3.

Результати дослідження духовного розвитку учнів початкових класів, отримані за допомогою методики комплексної оцінки гармонійного розвитку

Учні	Групи	Показники духовного розвитку (початковий зріз)	Показники духовного розвитку (кінцевий зріз)
1 класи	Експериментальна (n=24)	2,17	2,92
	Контрольна (n=23)	1,96	2,04
2 класи	Експериментальна (n=24)	2,17	3
	Контрольна (n=23)	2,3	2,43
3 класи	Експериментальна (n=23)	2,56	3,48
	Контрольна (n=25)	2,64	2,56

Отримані діагностичні дані було піддано статистичному аналізу за допомогою пакету SPSS 13.

Отримані статистичні дані свідчать про наявність статистично значущих змін до та після впровадження спецкурсу “Гармонія” у навчальний процес.

Графічна ілюстрація результатів початкового та кінцевого зрізів дослідження духовного потенціалу учнів початкових класів, отриманих за допомогою методики комплексної оцінки гармонійного розвитку подана на рис. 4.

Бали

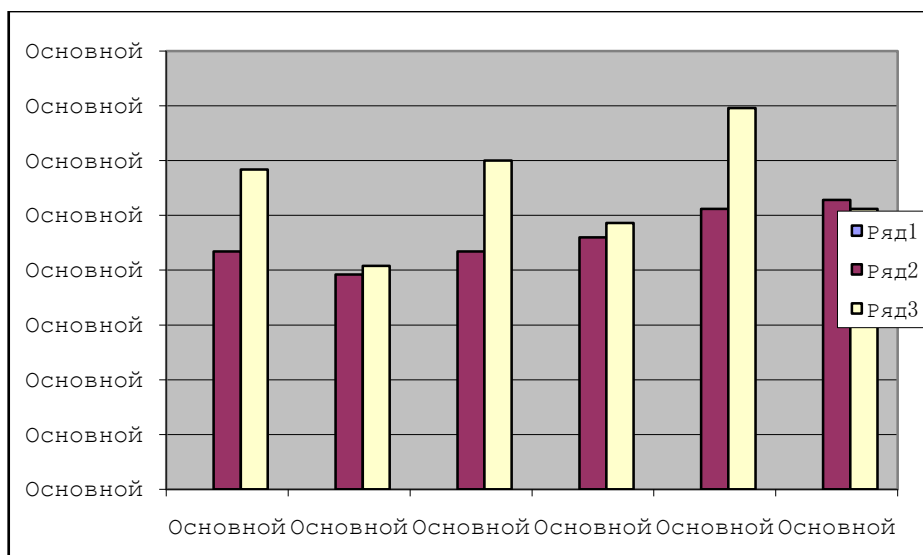

Рис. 4. Результати початкового та кінцевого зрізів дослідження духовного потенціалу учнів початкових класів: 1 – в експериментальній групі учнів 1-х класів; 2 - у контрольній групі учнів 1-х класів; 3 - в експериментальній групі учнів 2-х класів; 4 – у контрольній групі учнів 2-х класів; 5 - в експериментальній групі учнів 3-х класів; 6 - у контрольній групі учнів 3-х класів.

Серед якісних результатів впровадження спецкурсу “Гармонія” в навчально-виховний процес педагоги відмітили такі:

- зростання духовного потенціалу позначилося на розвитку комунікативних якостей і сприяло покращенню дружніх взаємин між дітьми;

- знайомство з власними психологічними особливостями активізувало процеси самопізнання та самовдосконалення учнів;

- отримані знання та вміння знання дозволили школярам краще враховувати свої можливості при підготовці до інших уроків.

Таким чином кількісні та якісні показники підтвердили ефективність і дієвість спецкурсу “Гармонія” у справі духовного розвитку учнів початкових класів. Учні з нетерпінням чекали занять, готували творчі завдання, брали активну участь у колективній праці.

Викладання спецкурсу "12 ШЛЯХІВ ДУХОВНОСТІ"

Пояснювальна записка

Актуальність курсу зумовлена необхідністю передачі молоді духовного спадку людства та утвердження духовності як стратегічного орієнтиру для розвитку системи освіти і суспільства взагалі. Відомо, що у людській свідомості місце ідеалів не буває порожнім і за відсутністю орієнтації на духовні ідеали та

цінності їх місце заповнюється негативним змістом. Особливий вплив ця тенденція має на підростаюче покоління, наслідком чого є значне підвищення рівня правопорушень серед підлітків. Внутрішня емоційна енергія дітей потребує спрямування через творчість на адекватну духовну самореалізацію у соціумі.

Мета спецкурсу полягає в активізації процесу духовного розвитку особистості, формуванні духовних цінностей та ідеалів. Під час проведення занять передбачається розвиток у школярів таких духовних якостей, як здатність до відповідальності за зміст свого життя, розуміння та врахування інтересів і потреб інших людей, прагнення до самовдосконалення. Програма спецкурсу допомагає школярам пізнати свій духовний шлях, відчути власну неповторність у Всесвіті.

Шляхи реалізації програми складаються у певну систему теоретичних та практичних заходів, що сприяють духовному становленню учнів. Для активізації у школярів потреби в духовному розвитку використовується механізм природного інтересу до визначних людей в історії людства, які досягли високого рівня духовності. Знайомство з героїчним і цікавим життям таких відомих постатей, як Піфагор, Сергій Радонежський, Григорій Сковорода, мати Тереза та ін. сприяє самоідентифікації дітей з видатними особистостями.

Але діти не просто пасивно слухають вчителя. Під час його розповіді вони замальовують сюжети, які сподобалися їм найбільше. Надалі на дошці створюється виставка малюнків, яка мотивує дітей до подальшого самовдосконалення. Кожне окреме заняття побудовано за принципом динамізму навантаження та відпочинку, що підвищує працездатність школярів, поліпшує сприйняття навчального матеріалу. У програмі активно використовуються елементи театральної педагогіки, коли учні готують костюми і режисують постановки окремих епізодів життя духовних лідерів, складають і розгадують тематичні кросворди, заносять до “зошита мудрості” мудрі вислови.

Вивчення кожної теми завершується практикою – доброю справою для батьків, друзів, вчителів та ін. Значна увага приділяється вмінню концентрувати увагу та подальшій релаксації. Концентруючи увагу на конкретних явищах і предметах, учні вчаться долати вплив факторів, що заважають зосередженню, а потім переходять до зосередження на абстрактних термінах, наведених у програмі курсу. Замислюючись над такими духовними поняттями, як Віра, Любов, Безмежність, а потім записуючи власні визначення, учень має змогу порівнювати свої думки з поглядами інших, що допомагає в процесі самопізнання. Для цілеспрямованого розвитку уваги, пам'яті та образного мислення використовуються елементи аутогенного тренування, гармонійно поєднані з основними темами занять.

Програма другого року навчання “Космічні легенди” допомагає учням досягнути духовний розвиток не тільки в індивідуальному, але і в історично-еволюційному плані. Вивчення матеріалу спрямовує мислення учнів на

сприйняття людини не лише як земної, а й космічної істоти, активізує мрії, фантазію, абстрактне мислення.

Апробація спецкурсу «12 шляхів духовності» здійснювалася на базі 4-6 класів київських загальноосвітніх шкіл №60, 221, гімназії №153 ім.О.С.Пушкіна, Палацу творчості дітей та юнацтва Солом'янського району м.Києва. За допомогою діагностичної методики “Здійснення бажань”, анкетування та спостережень було підтверджено позитивний вплив спецкурсу на духовний розвиток учнів.

Зокрема, зафіксовано позитивні зміни у спрямованості особистості від базових потреб до цінностей самовдосконалення та самореалізації. Виявлено, що високий початковий рівень духовного розвитку необов'язково стає умовою його подальшого стрімкого зростання. У процесі духовного сходження учень виявляє інтерес до прикладів духовності та гуманізму в історії людства, і поступово здійснює перехід від об'єктивних загальнолюдських духовних ідеалів та цінностей до формування відповідних особистісних якостей.

Графічна ілюстрація результатів початкового та кінцевого зрізів дослідження духовного потенціалу учнів початкових класів, отриманих за допомогою методики комплексної оцінки гармонійного розвитку подана на рис. 5.

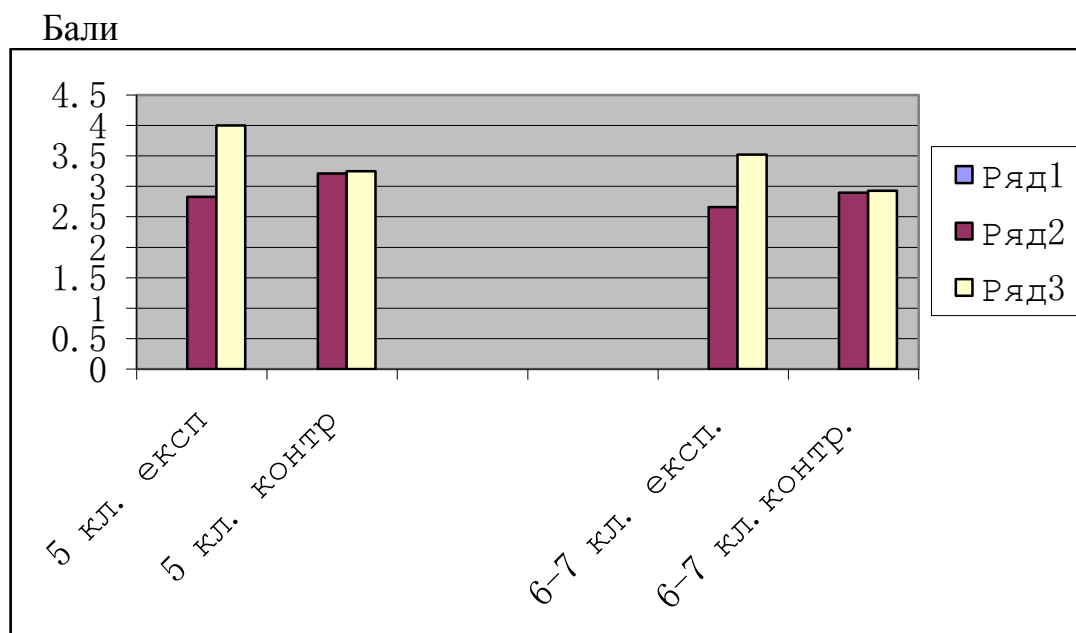

Рис. 5. Результати початкового та кінцевого зрізів дослідження духовного потенціалу учнів 5-7-х класів.

Таким чином результати апробації підтвердили позитивний вплив спецкурсу на зростання духовного потенціалу учнів.

За спостереженнями класних керівників, шкільних психологів і батьків ідентифікація учнів експериментальних груп з духовними подвижниками сприяла

прагненню самовдосконалення, зменшенню агресивності. Вивчення духовних заповітів, настанов, порад та духовних традицій допомагало краще розуміти і враховувати інтереси інших, робити реальні кроки до встановлення дружніх взаємин у колективі, активізувало психологічний механізм децентрації.

**Орієнтовний тематичний план спецкурсу “12 шляхів духовності”
1-й рік навчання**

Тема	Кількість годин		
	усього	на теоретичні заняття	на практичні заняття
1. Вступне заняття	1	1	-
2. Духовні знання і традиції духовних випробувань в історії людства	2	1	1
3. Шлях мудрості. Рам	2	2	-
4. Шлях справедливості та героїзму. Крішна	3	2	1
5. Шлях волі та цілеспрямованості. Мойсей	1	1	-
6. Шлях служіння через мистецтво. Орфей	2	1	1
7. Шлях до духовності через науку. Піфагор	2	2	-
8. Шлях самоусвідомлення та співчуття всім живим істотам. Будда	3	2	1
9. Творчий шлях досягнення добра та краси. Платон	2	2	-
10. Шлях любові. Ісус Христос	2	2	-
11. Шлях служіння через подвижництво. Сергій Радонежський	5	3	2
12. Філософський шлях до духовності Г. С. Сковороди	4	3	1
13. Шлях оздоровлення та єднання з природою. П.К. Іванов	2	2	-
14. Шлях допомоги нужденним. Мати Тереза	2	2	-
15. Загальнолюдські духовні цінності у XXI сторіччі	1	1	-
16. Міжнародні центри духовності	2	1	1

Тема	Кількість годин		
	усього	на теоретичні заняття	на практичні заняття
17. Підсумкове заняття	1	1	-
Загалом:	37	29	8

2-й рік навчання

“Космічні легенди”

Тема	Кількість годин		
	усього	на теоретичні заняття	на практичні заняття
1. Духовні літературні джерела про зародження Всесвіту	3	2	1
2. Стародавні цивілізації в історії людства	5	4	1
3. Легенди про духовну багатовимірність людини	4	3	1
4. Космічні закони духу	2	2	-
5. Добро та зло у космічному масштабі	5	4	1
6. Легенди про очищення вогнем	3	2	1
7. Духовне майбутнє людства	3	2	1
8. Легенди про розширення можливостей людини	5	3	2
9. Шлюб як духовний союз	1	1	-
10. Духовні погляди видатних філософів і мислителів XIX-XX ст.	1	1	-
11. Стародавнє вчення про перехрестя	2	1	1
12. Духовна скарбниця українського народу	2	2	-
13. Заключне заняття	1	1	-
Загалом:	37	28	9

Програма спецкурсу “12 шляхів духовності” 1-й рік навчання

1.1. Вступне заняття

Предмет "Психологія духовного розвитку", його мета і особливості. Місце та роль людини у Всесвіті як у єдиному організмі. Залежність людини від природи і залежність природи від людини. Унікальність кожної людини та необхідність самопізнання для реалізації себе у навколишньому світі.

Вступне анкетування.

1.2. Духовні знання і традиції духовних випробувань в історії людства

Традиції духовних випробувань у Стародавньому Єгипті. Таємниця символіки сфінкса. Шлях чужоземця до Єгипту, вирішальна розмова з Ієрофантом, святилище храму Озиріса. Випробування та посвячення у таємну мудрість. Єгипетська книга мудрості.

Інсценування духовних випробувань.

1.3. Шлях мудрості. Рама

Пробудження духовного вогнища у народів Стародавньої Скіфії. Життя стародавніх друїдів. Дитинство Рама, епідемія чуми. Рама лікує хворих і забороняє людські жертвоприношення. Прихильники та супротивники Рама, його пророцький сон про духовну місію. Перехід до Кавказу і прояв духовної мудрості Рама. Відмова від влади над світом. Закон Рама про рівність переможців і переможених.

Практична робота

Малюємо країну Рама. Складання тематичного кросворду. Оформлення зошиту мудрості. Про кого ми здатні турбуватися?

1.4. Шлях справедливості і героїзму. Крішна

Культ Сонця і культ Місяця в народній традиції. Вплив святих волхвів на царів. Народження Крішни та його перші героїчні пригоди. Навчання Крішни у мудреця. Боротьба Крішни за справедливість та звільнення народів. Зустріч Крішни зі старим другом.

Практична робота

Розвиток зосередженості на конкретному предметі.

Тематична дискусія: Як стати справжнім героєм?

Написання твору "Мій героїчний вчинок".

1.5. Шлях волі та цілеспрямованості. Мойсей

Пророки та пророцтва в історії людства. Духовна місія Стародавнього Ізраїлю. Юність та посвячення Мойсея. Ритуал духовного очищення у Мадіамському храмі. Печера Сервала, будівництво Ковчегу. Смерть Мойсея. Десять основних законів Старого заповіту.

Практична робота

Проведення письмової роботи на тему: "Сила волі. Які з 10 заповідей мені виконувати легко, а які - важко?".

1.6. Шлях служіння через мистецтво. Орфей

Дитинство Орфея, незвичайний вплив його мистецтва на людей. Навчання Орфея та посвячення у храмах Єгипту. Повернення на батьківщину і духовна місія Орфея. Легенда про Діоніса та Персефону, Орфея та Евридіку. Розмова Орфея з фракійцями. Помста Аглаоніси. Значення смерті Орфея для Греції.

Практична робота

Створення колективного сценарію фільму про аргонавтів.

1.7. Шлях до духовності через науку. Піфагор

Сім'я Піфагора, пророцтво піфії про народження незвичайної дитини. Дитинство Піфагора та рання схильність до науки. Таємниця символіки храму, яку розгадав Піфагор. Навчання у Вавилоні, поява Піфагора у Дельфах. Створення ордену та школи Піфагора. Випробування і відбір учнів, наука чисел, чотири ступені розвитку людини. Піфагор і Феано. Зрада Кілона, що призвела до загибелі Піфагора. Духовна єдність учнів та їх подальша доля. Духовне вчення у "Золотих віршах" Піфагора.

Практична робота

Моделювання іспитів для вступу до школи Піфагора.

Проведення дискусії "Які якості допомагали майбутнім учням успішно долати іспити та випробування під час вступу до школи Піфагора?"

Вправи на розвиток інтуїтивного мислення. Розшифровка цифр.

1.8. Шлях самоусвідомлення та співчуття всім живим істотам. Будда

Дитинство Гаутами Будди, риси його характеру. Чотири зустрічі, що змінили життя принца. Мандрування і дивні видіння, перемога у випробуваннях. Свідомість Будди, повернення до палацу, розмова з батьком та дружиною. Легенда про те, як зневажили Будду. Легенда про зустріч із розбійником.

Практична робота

Письмово перелічити власні бажання та визначити, якими з них ми можемо керувати.

Відеофільм "Маленький Будда".

1.9. Творчий шлях осягнення добра та краси. Платон

Молодість Платона та перша зустріч із Сократом. Останній бенкет у будинку Платона. Суд над Сократом. Знайомство Платона з піфагорійцями та заснування ним Афінської Академії. Основи духовного вчення Платона: шлях до істини через красу та добро. Технічні винаходи Платона.

Практична робота

Пошук прекрасного у зовнішньому та внутрішньому світі.

1.10. Шлях любові. Ісус Христос

Легенди про надзвичайні здібності Ісуса у дитинстві та його дивні пригоди. Сорокаденний піст, роздуми та видіння Ісуса Христа. "Золоте правило" Ісуса, спасіння грішниці від каміння та її подальша доля. Розмова Ісуса з багатим юнаком. Притчі, їх символізм. Нагірна проповідь.

Цілительські здібності Ісуса, умови одужання хворих. Навчання найближчих учнів-апостолів.

Основи духовного вчення. Свідectва про смерть і воскресіння Ісуса. Сучасні дослідження Туринської плащаниці.

Практична робота

Освоєння методики колективного зосередження на духовних поняттях із подальшим записом їх можливого визначення: Відвертість, Краса, Чистота, Віра, Надія, Любов, Терпіння, Радість. Тематична екскурсія до пам'яток християнської культури, розшифрування стародавньої символіки. Відеофільм "Ісус із Назарету".

1.11. Шлях служіння через подвижництво. Сергій Радонежський

Дитинство Сергія Радонежського, його труднощі у навчанні, зустріч з старцем. Внутрішній світ юнака. Прийняття рішення жити в лісовій хаші, духовні випробування. Перші учні Сергія, праця у старця Даниїла, відновлення висохлого джерела, зустріч із землеробом. Прояв духовної сили Сергія: зцілення хворих, випадок із єпископом Константинопольським. Благословення князю Дмитрію Донському, грамота, що була надіслана Сергієм на поле битви. Передбачення Сергія та незвичайні явища під час служіння Літургії. Останні дні Сергія Радонежського.

Практична робота

Освоєння методики зосередження на духовних поняттях з подальшим записом їх можливого значення: Простота, Сердечність, Мудрість, Святість, Духовна сила, Багатовимірність, Безмежність.

1.12. Філософський шлях до духовності Г.С.Сковороди

Дитинство Григорія Сковороди, риси характеру і потяг до філософії. Навчання у Києво-Могилянській Академії, розроблення власного курсу лекцій. Робота у Харківському колегіумі, звинувачення у вільнодумстві. Філософські твори Г.С.Сковороди про "Вселенську віру", про символізм Біблії та про духовне лицемірство. Пророцтва і смерть Г.Сковороди.

Практична робота

Працюємо із зошитом мудрості: Які вислови філософа Вам сподобалися особливо?

1.13. Шлях оздоровлення та єднання з природою. П.К. Іванов

Життєвий шлях П.К.Іванова: дитинство та юність. Сон, який змінив його долю та переконання. Участь у Великій Вітчизняній війні. Система самовдосконалення, її психологічні, медичні та філософські аспекти. Тематичний відеофільм.

1.14. Шлях допомоги нужденним. Мати Тереза

Народження Агнес Гонджі в родині албанського будівельника. Закінчення школи і вибір діяльності. Перша подорож до Індії. Прийняття духовного імені Терези. Голос, що звучав зсередини. Допомога бідним через просвіту. Подарунок

Терезі від папи римського Павла IV. Вручення Нобелівської премії. Дивовижні випадки з життя матері Терези.

Тематична дискусія: Хто потребує нашої уваги і турботи сьогодні?

1.15. Загальнолюдські духовні цінності у ХХІ сторіччі

Потреби людини у духовному розвитку, шлях до їх усвідомлення і задоволення у суспільному житті. Гуманістичні, естетичні, екологічні цінності, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації. Можливості духовного вдосконалення людини та людства.

1.16. Міжнародні центри духовності

Міжнародне товариство Реріхів, діяльність українського відділення, духовна спадщина родини Реріхів. Діяльність міжнародного центру "Юнівер". Подорож по Юнівер-Всесвіту, методика "Маленький принц". Духовний календар на кожний день. Програма "Мистецтво стати і бути людиною". Діяльність міжнародного центру Шрі Чінмоя.

Практична робота.

Створення духовної карти сучасного світу.

1.17. Підсумкове заняття

Огляд курсу, підбиття підсумків. Тематичний відеофільм.

2-й рік навчання “Космічні легенди”

2.1. Духовні літературні джерела про зародження Всесвіту

Стародавні літературні пам'ятки - Біблія, Коран, Бхагавад-Гіта про зародження Всесвіту. Розкриття релігійного символізму у космічних легендах: “Дні і Ночі” Космосу, єдність Всесвіту. Стародавні та сучасні уявлення про походження Всесвіту. Космічні ступені життя: елементарне, мінеральне, рослинне, тваринне та людське царства природи. Випромінювання Місяця, його вплив на стан людини.

Практична робота.

Гармонізація індивідуальної активності відповідно до фаз Місяця.

Набуття навичок узгодження власного пульсу з ритмом дихання.

Розширення свідомості через медитативне зосередження “Я - Всесвіт”.

2.2. Стародавні цивілізації в історії людства

Легенди про появу людства. Міф про Лемурию: боротьба лемурійців із тваринним світом. Затоплення материка. Сказання про Атлантиду: розквіт Атлантиди, культура та цивілізація, символізм науки та релігії атлантів, дослідження агрономічних шкіл, місто Золотих воріт. Духовний занепад і загибель Атлантиди, Всесвітній Потоп. Відображення цих подій у світових релігіях. Таємниці статуй, знайдених на острові Пасхи, та п'яти символічних статуй біля міста Бам'ян.

Практична робота.

Психологічна гра: врятування світу представниками різних цивілізацій.

2.3. Легенди про духовну багатомірність людини

Цінності людського життя: досвід, знання, розвиток душевних якостей. Мандрівка світом людських емоцій, закономірності цього світу. Мандрівка інтелектуальним світом людини. Людське “Я”, совість, свідомість та інтуїція. Розвиток свідомості, талантів і здібностей.

Практична робота.

Формування навичок релаксації та візуалізації.

Визначення шляхів особистого самовдосконалення учнів.

2.4. Космічні закони духу

Легенда про вічне життя. Розвиток людської душі. Легенда про вічну любов. Пам'ять серця та його оздоровлення. Закон космічної справедливості. Людська воля і людська доля. Ланцюги, що зв'язують людину, створені самою людиною. Духовні закони розвитку та прискорення людської еволюції.

2.5. Добро та зло у космічному масштабі

Мета людської еволюції. Хвороби нашої планети. Взаємозв'язок між людською безрозсудливою діяльністю та космічними катаклізмами. Наслідки розвитку інтелекту на шкоду духовності. Дієвість людської думки. Технократичний розвиток цивілізації. Цілюща сила світлих думок. Три незримі битви, в яких бере участь людина: битва між волею людини та потоком зовнішніх обставин, битва між творчістю й хаосом, битва між особистими недоліками та світлими прагненнями людини. Значення чутливості та спостережливості.

Практична робота

Набуття навичок почергової концентрації уваги на зовнішньому та внутрішньому світі, “генерація” світлих думок.

2.6. Легенди про очищення вогнем

Народні уявлення про вогонь людської думки та вогонь творчості. Символізм безперервності вогню у народних культах. Вогняна еволюція людства. Вогонь любові, серця, героїзму - принципи побудови майбутнього світу. Легенда про Скарб Світу, його мандрування по землі та вплив на людську свідомість.

Практична робота

Завдання: “Спробуйте описати закономірності прояву “духовного вогню”, що траплялися у Вашому житті, житті Ваших знайомих чи видатних людей історії.”

2.7. Духовне майбутнє людства

Легенда про участь зірок у нашому житті. Космічні випромінювання та їх вплив на планету. Духовне майбутнє людства, наука майбутнього. Використання енергій сонячного випромінювання. Пророцтва про космічну еру людства, пошук нових шляхів людської еволюції. Значення культурного розвитку людини. Сказання про Матір Світу. Міфи про походження гір та блискавки. Закон рівноваги чоловічого та жіночого потенціалів.

Практична робота

Дискусія на тему: “Людина майбутнього - якою їй бути”?

2.8. Легенди про розширення можливостей людини

Легенди про життя далеких світів. Стереотипність мислення та безмежний політ людського духу. Сон як частина буття. Шкідливість спиритизму та медіумізму. Основи творчої думки, напруження свідомості. Радість та любов - шлях до майбутнього. Трансформація власного життя, духовна співпраця. Духовні здатності та шляхи їх досягнення: “космічна свідомість”, упорядкування думок, виховання серця. Казка про людське серце. Духовна еволюція людини та людства.

Практична робота

Оволодіння практичними методами упорядкування власних думок, надання процесу мислення творчої спрямованості, сприйняття та посилення концентрованої думки.

2.9. Шлюб як духовний союз

Християнські уявлення про сімейні взаємовідносини. Єдність поглядів і прагнень подружжя. “Жива Етика” про космічну роль сімейного союзу. Аналіз причин недовговічності сімейного життя. Постійний духовний розвиток – шлях до постійного взаєморозуміння.

2.10. Духовні погляди видатних філософів та мислителів XIX-XX століть

Єдність духовних ідей у світосприйнятті Г. Сковороди, Т. Шевченка, В. Вернадського, О. Блаватської, Л. Толстого, А. Лосєва, М. Бердяєва: розуміння місця і ролі людини в єдиному організмі Всесвіту, прискорення еволюції свідомості людства.

2.11. Стародавнє вчення про Перехрестя

Структура Перехрестя, символічне значення вертикалі та горизонталі, їх поєднання. Перебіг духовної еволюції людини згідно із законами Перехрестя. Розташування стародавніх знаків та їх символічне значення.

Практична робота

Освоєння принципів розшифрування стародавніх духовних знаків за допомогою таблиці “Перехрестя життя”. Відеофільм “Безкінечна історія”.

2.12. Духовна скарбниця українського народу

Українські народні казки, їх вплив на людську свідомість і підсвідомість. Українські народні обряди та звичаї, їх значення з релігійної та наукової позицій. Духовні ідеї у видатних творах українського мистецтва.

2.13. Заключне заняття

Заключний огляд курсу. Обмін досвідом, враженнями та ідеями.

Заключне анкетування. Тематичний відеофільм.

Список рекомендованої літератури

1. *Агни Йога* Т. 1-3. / Подобр. Ред. Г.И. Каган, Ю.Е. Родичева. – Самара: ТольяттинскоегородскоеобществоРерихов, 1992. – 710 с.
2. *Апулей Л.* Амур и Психея. – М.: Репринтноевоепроизведение с издания А.С. Суворина, 1990. – 94 с.
3. Баныкин Н.П. Семьлекций о ЖивойЭтике. – Новосибирск, 1991. – 95 с.
4. *Беляев Г.С., Лобзин В.С., Копылова И.А.* Психологическаясаморегуляция. –Л.: Медицина, 1977. – 128 с.
5. *Бех І. Д.* Духовна енергія вчинку. Науково-методичний посібник. - Рівне.: РДГУ, 2004.-42 с.
6. Біблія. – М.: Об'єднання біблійних товариств, 1990.-292 с.
7. *БхагаванШриРаджнши. Дар Атиши.* – СПб.: Альманах Реверс, 1991. – 32 с.
8. *Бхактиведанта А.Ч.* Бхагавад-Гитакаконаестъ. – Вильнюс: Литуас, 1990.-820 с.
9. *Вернадский В.* Начало и вечностьжизни.-М.: Сов.Россия, 1989.
- 10.*Гегель.*энциклопедияфилософских наук. Т.3. Философия духа. Отв.ред. Е.П. Ситковский. М. «Мысль»,1977.-471 с.
- 11.*Гончаренко Семен.* Український педагогічний словник.-Київ: Либідь,1997-376 с.
12. Гуманістична психологія: антологія: В 3-х т. Т.2: Психологія і духовність:(Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучаній західній психології)/Упоряд.: Г.Балл, Р.Трач.-К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ.-2005.- 279 с.
13. *Домашовець В.* Псалми Давидові у поетичних творах Т.Шевченка.-Оттава: Морис Плейнс,1992.-160 с.
14. ЗнамяприподобногоСергияРадонежского.-Новосибирск: Сибирь,1991.-204 с.
15. *Зязюн І.А.* Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність та громадянськість / Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць./За редакцією Л.Л. Товажнянського та О.Г. Романовського.-Вип.1(5).-Харків:НТУ»ХП», 2003.-с. 32-41.
16. *Зязюн І.А.* Педагогіка добра: деталі і реалії: Наук.-метод.посіб.-К.: МАУП, 2000.-312 с.
17. *Зязюн І.А.* Педагогічна майстерність як мистецька дія: Посібник для вчителів.-Рідна школа, 1995.- с.7-8-с.31-50.
18. *Іванов П.К.* Система природнойзакалки-тренировки человека.-К.,1990.-31с.
19. Искусство стать и бытьчеловеком: Учебникживойдуховности. 1,2 ч.-Центр, «Юнивер»,1991.-192 с.
20. *Казначеев В.П.*Учение о биосфере.-М.: Знание, 1986.
21. *Клизовский А.*Основанымиропониманияновойэпохи. Т.2.3. – Рига, 1991.-269 с.
22. Космическиелегендывостока. Древниелегенды. Современныелегенды.-М.: Сфера,1992.-210 с.
23. *Лагерлеф С.* Сказания о Христе.-М.: Изд-во МГУ, 1990. – 224 с.
24. *Мартынов А.В.*Исповедимыйпуть.-М.:Прометей, 1990.-164 с.
25. *Помыткин Э.А.* 12 путей духовности. Учебноепособие.-К., 2006.-90 с., ил.

26. *Политкін Е.О.* Психологія духовного розвитку особистості.-Монографія.-К. Наш час.-2006.-280 с.
27. *Свами Вивекананда.* Шість наставлень о Радже-йоге.-Рига: Угунс, 1991.-20 с.
28. *Сковорода Г.* Повне зібрання творів у двох томах.-К.: Наук. думка, 1973.
29. Сто великих людей мира. Зороастр, Будда, Конфуцій, Магомет.- К.: Муза, 1991.-168 с.
30. *Толстой Л.Н.* Круг чтения.Т.1,2.-М.:Изд-во полит. Лит-ры, - 399 с.
- 31 *Хейдок А.*Грешница//Сибирские огни.-1991.
32. *Хейдок А.* ЧтотакоеАгни-Йога?-Л.: Марсово поле,1990.-125 с.
33. *Шюре Э.*Великиепосвященные: Очеркэзотеризмарелигий/Пер. с фр. Е.Писаревой.-М.:Книга-Принтшоп, 1990.-419 с.

РОЗДІЛ 3. АКТИВІЗАЦІЯ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Сучасні дослідники вікового становлення особистості відзначають підвищення інтелектуальної активності учнів 8-9 класів, активізацію самосвідомості молоді на цьому віковому етапі. Вікові потреби особистісного розвитку спонукають молодь до психологічної рефлексії, усвідомлення власного життєвого шляху, порівняння своїх досягнень із досягненнями інших. Учні все активніше прагнуть бути не споживачами інформації, чужого досвіду, а співтворцями дорослих.

Цей період потребує створення у навчальних закладах психолого-педагогічних умов для творчості школярів. Це, передусім, робота різноманітних гуртків, секцій, шкільного театру, проведення регулярних виставок індивідуальної та колективної творчості учнівської молоді. За таких умов шкільне життя стає цікавим, змістовним; підлітки не шукатимуть самопрояву в асоціальній поведінці та злочинній діяльності.

Досвідчені психологи знають, що одним із засобів корекції спрямованості підлітків є розвиток їх професійних інтересів. Мрії про майбутню професійну діяльність складають життєві смисли, активізують психологічні механізми рефлексії та трансценденції учнів, пробуджують в уяві молоді перспективи дорослого життя. Саме ці принципові положення закладені в основі поданої далі методики проведення школярами творчих авторських уроків.

Методика проведення школярами творчих авторських уроків

В основі розробленої методики покладено принципи пізнавальної діяльності та творчої самореалізації особистості, що сприяє розвитку професійної орієнтації старшокласників. Згідно з методикою кожен учень протягом року обирає для себе особистий приклад творчої самореалізації, готує міні-урок для однокласників і проводить його протягом 15-30 хвилин за таким алгоритмом:

- Визначити, про яку систему професійної орієнтації буде йти мова (Людина-Людина, Людина – Техніка, Людина – Знак, Людина – Художній образ, Людина – Природа).
- Проасоціювати свої інтереси з обраною за приклад людиною: чому обрана саме ця особистість, чим вона здається привабливою, близькою?
- Коротко розповісти про найцікавіші події на життєвому шляху обраної особистості.
- Акцентувати увагу на тому, як ця особистість прийшла до свого винаходу, твору, досягла певного рівня професійної майстерності.
- Продемонструвати найбільш вражаючий фрагмент твору або винахід (поставити музичний запис, намалювати на дошці схему пристрою, показати копію картини тощо).
- Дати творче завдання для всіх учнів класу (провести гру, дати завдання на розв'язання загадки, таємниці, кросворда тощо).
- Відповісти на поставлені учнями запитання.
- Отримати колективну оцінку.

Оцінка за підготовлений та проведений міні-урок визначається учнями і вчителем спільно та має ґрунтуватися на таких показниках як:

1. Відповідність професійного шляху обраної особистості визначеному учнем напряму професійної орієнтації.
2. Рівень підготовленості матеріалу.
3. Вміння донести матеріал до слухачів, зацікавити їх.
4. Рівень цікавості творчих завдань, відповідей на запитання тощо.

Професійна спрямованість учнів визначається за допомогою диференційно-діагностичного опитувальника інтересів Е.Клімова або опитувальника професійної готовності Л.Карбадової [150]. У ході професійного самовизначення, вибору теми авторського уроку та його безпосередньої підготовки учні радяться з батьками, консультуються з психологом, вчителями та бібліотекарем школи.

Для активізації процесу професійного самовизначення школярів протягом року на заняття до учнів запрошуються їх батьки (також батьки учнів інших класів), які є представниками різних професійних напрямів: актори, економісти, літературознавці, лікарі, юристи, художники, барди, психологи, винахідники, підприємці, дресирувальники тощо. Вони розповідають про специфіку своєї роботи, вимоги до представників професії, дають поради учням, які зацікавилися

цим напрямом професійної діяльності. Така спільна навчальна діяльність сприяє зміцненню взаємин між батьками та школою, підвищує авторитет батьків.

Апробація методики проведення школярами творчих авторських уроків здійснювалася на базі ЗНЗ №221 та гімназії №153 ім.О.С.Пушкіна м.Києва за участю 140 учнів 8-х та 9-х класів (з них 69 учнів експериментальної та 71 учень контрольної групи) у відповідності до експериментальної технології «Освіта для життя» (наказ Головного управління освіти м.Києва №130 від 25 серпня 1999 р.). Для прикладу показники професійної спрямованості учнів 8-А класу ЗНЗ №221 та теми їх авторських уроків подано у табл. 4.19.

Аналіз табличних даних (див. рис. 4.6) свідчить, що учні мають різну професійну спрямованість. При цьому найбільш актуальними для школярів цього класу виявилися напрями людина - художній образ (сумарний бал 67) та людина – знак (сумарний бал 64). Найнижче місце посіли напрями людина – техніка (40 балів) та людина - природа (48 балів).

Після визначення напрямів професійної орієнтації з учнями проводилися співбесіди та індивідуальне психологічне консультування на якому обговорювалися індивідуальні показники професійної спрямованості та можливості їх урахування при побудові життєвих і професійних перспектив особистості. Учні обирали для себе приклад творчої самореалізації, готували та проводили міні-урок для однокласників.

Потенціал духовного розвитку учнів визначався за допомогою психодіагностичного тесту “Духовний потенціал” до та після впровадження методики проведення школярами творчих авторських уроків. Використання цього психодіагностичного інструментарію в даному випадку зумовлено тим, що дозволяє оцінювати не тільки загальний потенціал духовного розвитку учнівської молоді, але й дає нам можливість досліджувати рівень актуалізації психологічних механізмів духовної ідентифікації, децентрації, рефлексії, трансценденції та усвідомлення буттєвої єдності у підструктурах особистості.

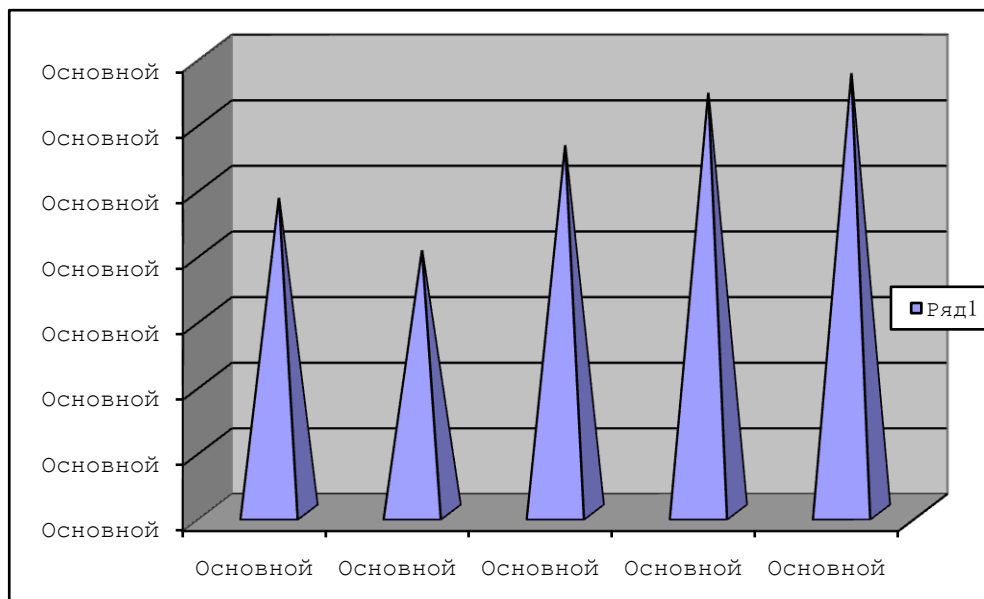
Таблиця 4.

Приклади професійної спрямованості учнів 8-А класу ЗНЗ №221 та теми їх авторських уроків

Показники професійної спрямованості:	Природа	Техніка	Людина	Знак	Художній образ	Тема авторського уроку
Учень:						
Б. Ганна	4	-	5	-	8	Поетеса Ганна Ахматова

Б. Вікторія	6	-	-	6	6	Винахідник Г. Б. Бухман
Д. Артур	5	-	-	6	6	Художник Сальвадор Далі
З. Євген	-	7	-	5	4	Леонардо да Вінчі
К. Антон	-	5	5	4	-	Мореплавець Амундсен
К. Ганна	7	-	4	4	4	Вчений М. Коперник
Л. Роман	4	4	4	6	-	Письменник Ф. Достоевський
Л. Максим	2	7	4	6	1	Авіаконструктор О. Антонов
М. Олексій	2	3	6	8	1	Письменник А. П. Чехов
П. Лідія	-	5	5	6	5	Просвітниця Єкатерина Дашкова
Р. Яна	5	-	4	6	7	Письменник К. Паустовський
С. Артем	3	4	1	3	6	Музиканти “Айрон Мейден”
Т. Тетяна	5	2	7	1	7	Психолог О. Леві
Ц. Ярославна	4		5		5	Поет Ф. І. Тютчев
Ч. Іван	1	3	6	3	7	Просвітник і винахідник М. В. Ломоносов
Ш. Артур	4	3	5	6	-	Вчений і поет Піфагор
Ю. Максим	3	2	6	3	6	Композитор Л. Ван Бетховен

Бали

Рис. 4.6. Спрямованість професійних інтересів учнів 8-А класу ЗНЗ

№221:

1 – природа; 2 – техніка; 3 – людина; 4 – знак; 5 - художній образ.

Діагностичні дані, отримані до та після впровадження методики, подані в таблиці 4.20. З даних таблиці 4.18 видно, що найвищий рівень духовного потенціалу після впровадження методики проведення школярами творчих авторських уроків виявлено в учнів 9 гімназійного класу (28,6 балів).

Таблиця 5.

Усереднені показники духовного потенціалу та актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів учнів 8-х та 9-х класів ЗНЗ

n=140

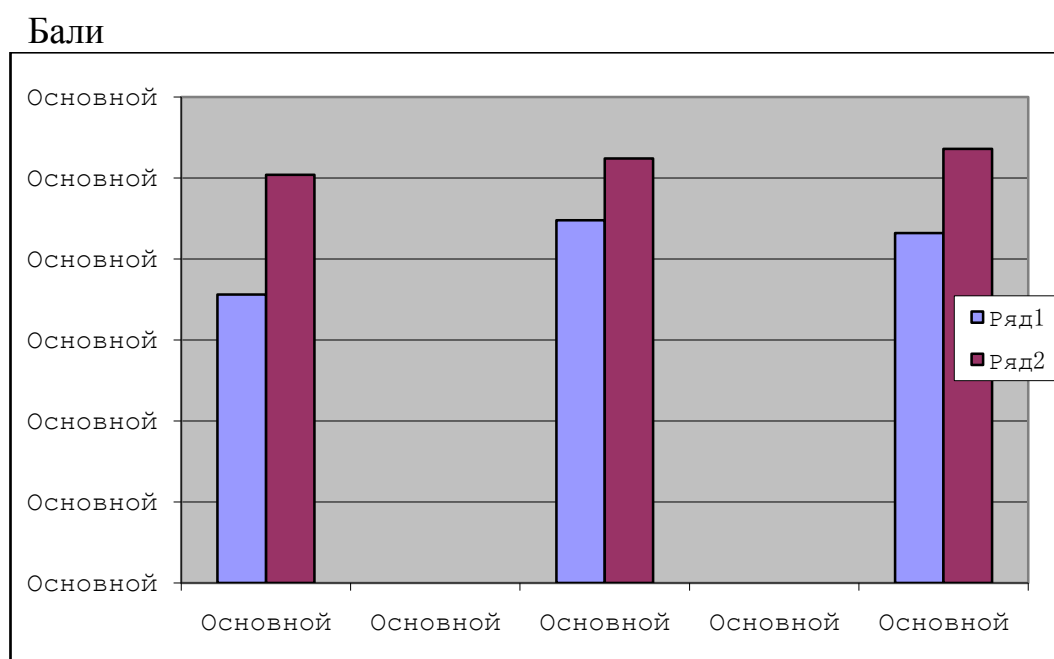
Психологічний механізм	Учні 8 класу ЗНЗ до	Учні 8 класу ЗНЗ після	Учні 9 класу ЗНЗ до	Учні 9 класу ЗНЗ після	Учні 9 класу гімназії до	Учні 9 класу гімназії після

Ідентифікація	5,1	5,6	5,9	6,7	5,2	5,7
Децентрація	3,6	4,2	3,8	4,4	4,2	5,1
Рефлексія	3,5	4,7	4,5	5,6	4,8	5,9
Трансценденція	3,9	4,8	3,6	4,6	3,8	5,2
Усвідомлення буттєвої єдності	1,2	2,1	2,8	3,3	2,9	3,5
Духовний потенціал	17,3	21,4	20,6	24,6	20,9	25,4

Максимальна кількість балів за кожним показником = 14

Таким чином статистичні дані за всіма вибірками свідчать про ефективність розробленої методики. Графічне зображення динаміки розвитку духовного потенціалу учнів 8-х - 9-х класів до та після участі у методиці проведення творчих авторських уроків подане на рис. 4.7.

Рис. 4.7. Показники духовного потенціалу до та після участі у методиці проведення творчих авторських уроків учнями: 1 – 8-х класів; 2 – 9-х класів ЗНЗ; 3 – 9-х класів гімназії.

Важливим є виявлення характеру актуалізованості психологічних механізмів духовного розвитку учнівської молоді. З огляду на це, ми дослідили окремо динаміку розвитку психологічних механізмів ідентифікації, децентрації, рефлексії та усвідомлення буттєвої єдності у школярів. Графічне зображення отриманих діагностичних даних подано на рис. 4.8-4.12.

Зокрема, рис. 4.8 ілюструє динаміку розвитку психологічного механізму ідентифікації.

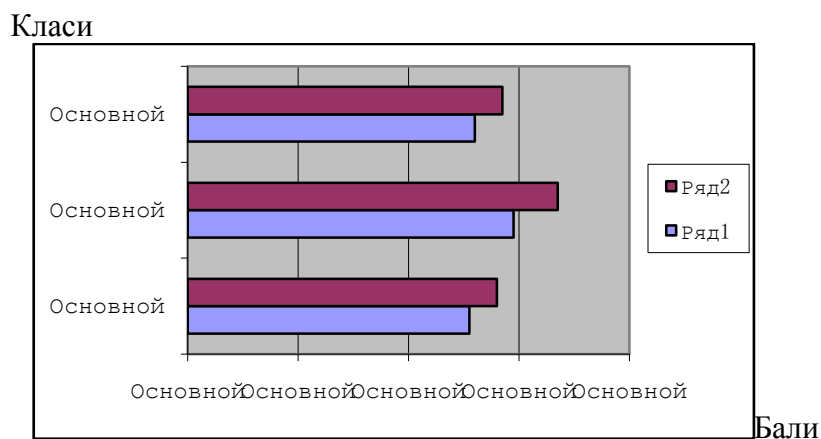
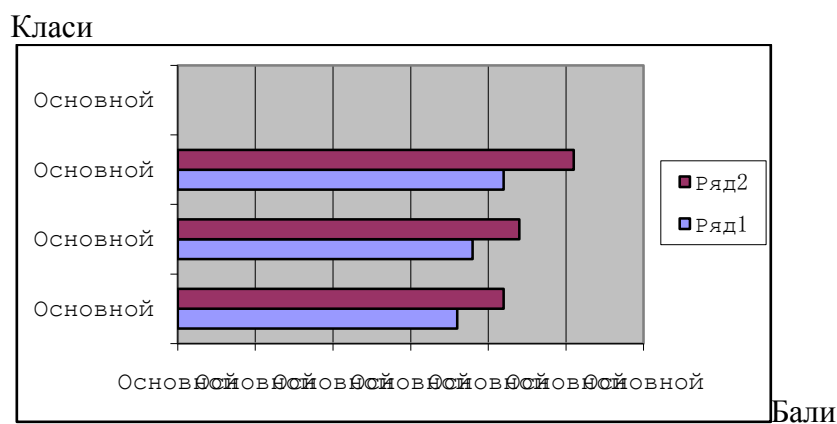

Рис. 4.8. Динаміка розвитку психологічного механізму ідентифікації в учнів: 1 - 8-х класів; 2 – 9-х класів ЗНЗ; 3 – 9-х класів гімназії.

Загалом, в усій вибірці до впровадження методики проведення школярами творчих авторських уроків загальний показник актуалізованості психологічного механізму ідентифікації дорівнював 16,2 балам. Після впровадження методики він підвищився до 18 балів, тобто зріс на 1,8 бали.

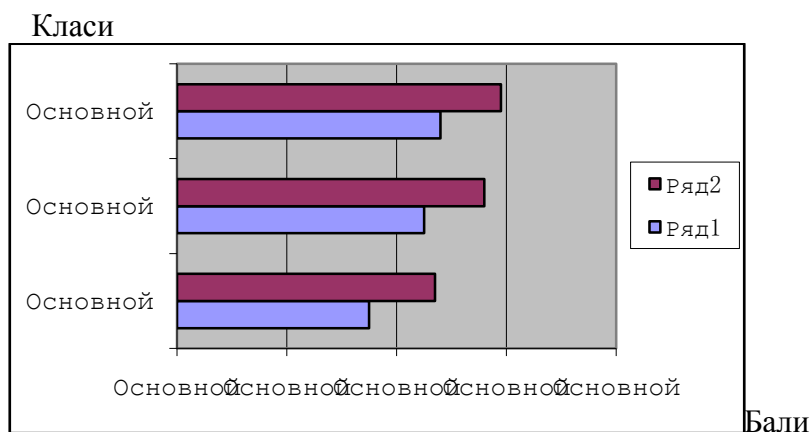
На рис. 4.9 наведено динаміку розвитку психологічного механізму децентрації.

Рис. 4.9. Динаміка розвитку психологічного механізму децентрації в учнів: 1 - 8-х класів; 2 – 9-х класів ЗНЗ; 3 – 9-х класів гімназії.

По всій вибірці до впровадження методики проведення школярами творчих авторських уроків загальний показник актуалізованості психологічного механізму децентрації дорівнював 11,6 балам (див. табл. 4.20). Після впровадження методики він підвищився до 13,7 балів, тобто зріс на 2,1 бали.

На рис. 4.10 наведено динаміку розвитку психологічного механізму рефлексії.

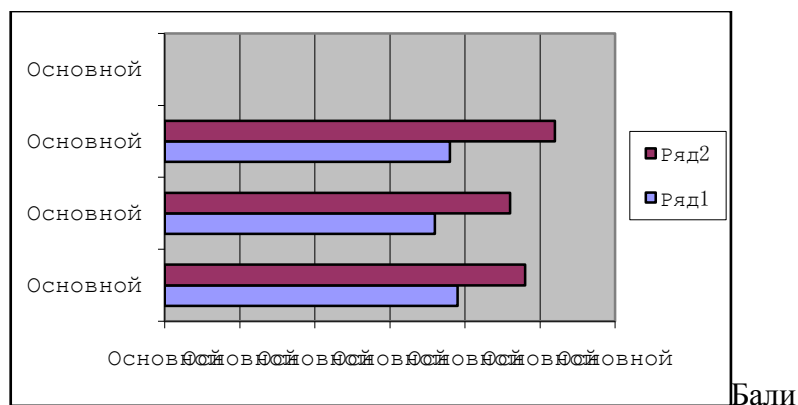

Рис. 4.10. Динаміка розвитку психологічного механізму рефлексії в учнів: 1 - 8-х класів; 2 – 9-х класів ЗНЗ; 3 – 9-х класів гімназії.

По всій вибірці до впровадження методики проведення школярами творчих авторських уроків загальний показник актуалізованості психологічного механізму рефлексії дорівнював 12,6 балам. Після впровадження методики він підвищився до 16,2 балів, тобто зріс на 3,6 бали.

Динаміка розвитку психологічного механізму трансценденції наведена на рис.4.11.

Класи

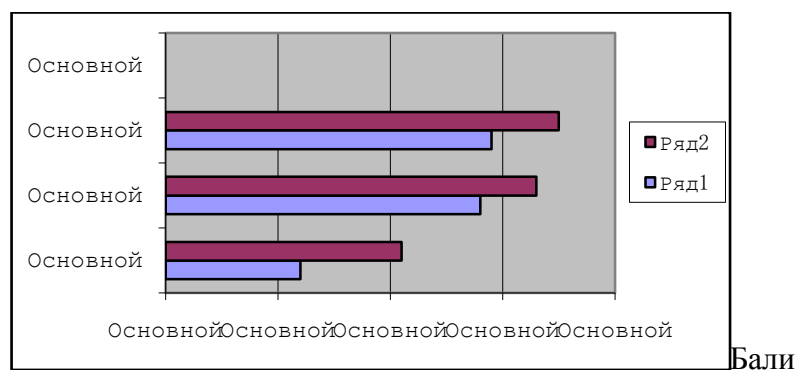

Рис. 4.11. Динаміка розвитку психологічного механізму трансценденції в учнів: 1 - 8-х класів; 2 – 9-х класів ЗНЗ; 3 – 9-х класів гімназії.

До впровадження методики проведення школярами творчих авторських уроків загальний показник актуалізованості психологічного механізму трансценденції дорівнював 11,3 балам. Після впровадження методики він підвищився до 14,6 балів, тобто зріс на 3,3 бали.

Динаміка розвитку психологічного механізму усвідомлення буттєвої єдності наведена на рис. 4.12.

Класи

Рис. 4.12. Динаміка розвитку психологічного механізму усвідомлення буттєвої єдності в учнів: 1 - 8-х класів; 2 – 9-х класів ЗНЗ; 3 – 9-х класів гімназії.

За даними таблиці 4.20 в усій вибірці до впровадження методики проведення школярами творчих авторських уроків загальний показник актуалізованості психологічного механізму усвідомлення буттєвої єдності

дорівнював 6,9 балам. Після впровадження методики він підвищився до 8,9 балів, тобто зріс на 2 бали.

Загальна динаміка актуалізації психологічних механізмів ідентифікації, децентрації, рефлексії, трансценденції та усвідомлення буттєвої єдності подана на рис. 4.12.

Узагальнення наведених даних (рис. 4.13) дає підстави вважати, що найбільшій актуалізації набули психологічні механізми рефлексії та трансценденції. Аналіз якісних експериментальних даних (відгуки класних керівників, вчителів і психологів) показав, що це пов'язано з розвитком прагнення до самопізнання, духовно-соціальної спрямованості та професійних інтересів учнів, кращим усвідомленням власної життєвої мети, смислів і цінностей, наявністю досвіду уявлення себе в професійній діяльності тощо.

Бали

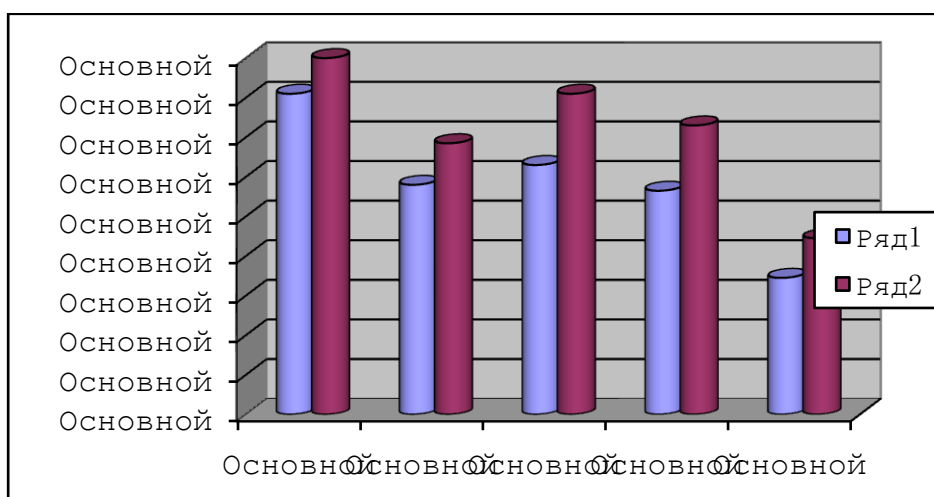

Рис. 4.13. Загальна динаміка актуалізації психологічних механізмів 1 – ідентифікації; 2 – децентрації; 3 – рефлексії; 4 – трансценденції; 5 - усвідомлення буттєвої єдності - до та після впровадження методики проведення школярами творчих авторських уроків

За відгуками батьків учні стали серйозніше ставитися до майбутніх життєвих планів, цікавилися умовами вибору професії та професійного становлення батьків. Загалом результати апробації методики в київських школах підтвердили її ефективність щодо розвитку духовного потенціалу та формування професійних орієнтацій учнів.

Розділ 4. СПЕЦКУРС "ЖИТТЄВИЙ ВИБІР" ДЛЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Розробка спецкурсу зумовлена потребами старшокласників і студентів у психологічних знаннях, вміннях і навичках, необхідних для свідомої побудови дорослого життя, здійснення важливих життєвих виборів, знаходження свого місця у соціумі та проектування майбутнього.

У ході занять актуалізується важливість прийняття правильних рішень, здійснення життєвих виборів, зокрема: вибору способу життя друзів, професії, вибору між творчістю та споживацтвом, духовністю й бездуховністю тощо. Прагнення до здійснення правильних життєвих виборів становить основу і мотив оволодіння психологічними знаннями.

Побудова програми курсу враховує психологічні потреби учнів у спілкуванні, пізнанні та самовдосконаленні. Кожна тема спрямована на ознайомлення старшокласників з необхідною інформацією, містить діагностику розвитку особистісних характеристик школярів та елементи психологічного тренінгу.

Тематичний план розрахований на 2 роки навчання (40 та 38 годин щороку). Вимоги до викладача зводяться до його фахової компетентності, високого рівня духовного потенціалу та психологічної культури.

Апробація спецкурсу здійснювалася на базі ЗНЗ №221, київської гімназії №153 ім. О.С.Пушкіна, Національного авіаційного університету (заняття зі студентами проводилися на кураторських годинах). До формувального експерименту залучалися учні 10-11 класів (всього 218 учнів) та 85 студентів (з них 94 учні ЗНЗ і 42 студента експериментальної та 124 учня й 43 студента контрольної групи).

Потенціал духовного розвитку учнів та рівень актуалізації психологічних механізмів духовної ідентифікації, децентрації, рефлексії, трансценденції та усвідомлення буттєвої єдності у підструктурах особистості вивчався за допомогою психодіагностичної методики "Духовний потенціал". Прояв духовного потенціалу у поведінці школярів і студентів досліджувався на основі методики комплексної оцінки гармонійного розвитку особистості.

Шкала оцінки духовного потенціалу для вікової категорії 14-18 років: 46-70 балів – високий потенціал; 20-45 – середній; до 20 балів – низький. Комплексна оцінка прояву духовності в поведінці здійснювалася за 5-ти бальною шкалою, де оцінка від 4 до 5 балів вважається свідченням високого рівня; 3 бали – середнього і 2 бали низького рівня прояву духовного потенціалу в поведінці особистості.

Діагностичні дані, отримані до та після впровадження спецкурсу "Життєвий вибір", подані в таблиці 4.24.

Таблиця 4.24.

Узагальнені показники духовного потенціалу та духовно спрямованої поведінки учнівської молоді, отримані на етапі формувального експерименту

Категорія учнів/студентів	Усереднений показник духовного потенціалу, балів	Усереднений показник духовно спрямованої поведінки	Розподіл за рівнем духовно спрямованої поведінки	Кількість учнів (%)
Експериментальна група				
До впровадження спецкурсу				
учні ЗНЗ n=56	22,3	3,3	Високий	3%
			Середній	41%
			Низький	56%
учні гімназійних класів n=38	23,7	3,5	Високий	4%
			Середній	46%
			Низький	50%
Після впровадження спецкурсу				
учні ЗНЗ n=56	34,5	4,2	Високий	11%
			Середній	63%
			Низький	26%
учні гімназійних класів n=38	34,9	4,3	Високий	14%
			Середній	62%
			Низький	24%
Контрольна група				
Перший зріз				
учні ЗНЗ n=82	22,4	3,2	Високий	3%
			Середній	43%
			Низький	54%
учні гімназійних класів n=42	24	3,4	Високий	3%
			Середній	44%
			Низький	53%
Другий зріз				
учні ЗНЗ n=82	22,3	3,1	Високий	3%
			Середній	42%
			Низький	55%
учні гімназійних класів n=42	24,1	3,4	Високий	4%
			Середній	42%
			Низький	54%

Проаналізуємо спочатку діагностичні дані, отримані у експериментальній групі учнів. Як видно з таблиці 4.24 духовний потенціал учнів ЗНЗ до

впровадження спецкурсу “Життєвий вибір” відповідає середньому рівню. Також середньому рівню відповідає показник прояву духовного потенціалу в поведінці школярів.

Результати діагностики учнів гімназійних класів є дещо вищими, але суттєво не відрізняються від духовного потенціалу учнів ЗНЗ та його прояву в поведінці школярів.

Після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір” духовний потенціал учнів ЗНЗ збільшився з 22,3 до 34,5 балів. Показники прояву духовного потенціалу в поведінці школярів також зросли з 3,3 до 4,2 балів. Подібне зростання спостерігається також у групі учнів гімназії. Після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір” духовний потенціал гімназистів збільшився з 23,7 до 34,9 балів. Показники прояву духовного потенціалу в поведінці гімназистів також зросли з 3,5 до 4,3 балів. Духовний потенціал студентів підвищився з 25,6 до 37,2 балів (IV курсу) та з 29,9 до 38,8 балів (V курсу).

Графічне зображення динаміки розвитку духовного потенціалу учнів ЗНЗ і гімназистів після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір” подане на рис. 4.14.

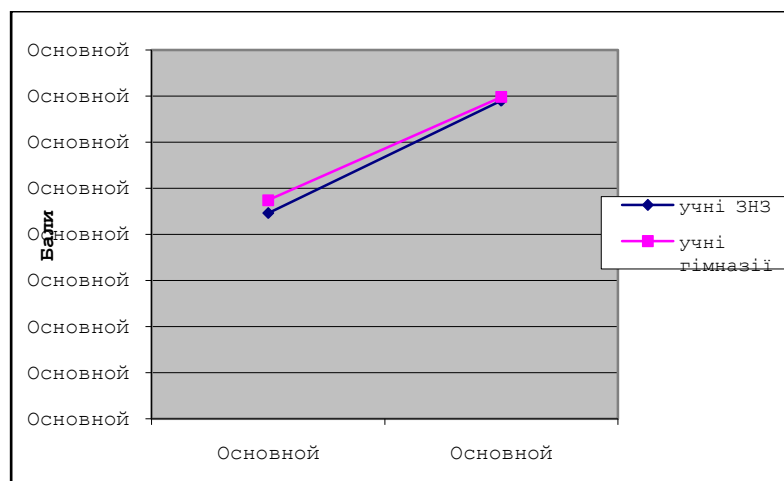

Рис. 4.14. Динаміка розвитку духовного потенціалу учнів ЗНЗ та гімназистів після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір”.

Графічне зображення динаміки прояву духовного потенціалу в поведінці учнів ЗНЗ і гімназистів після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір” подане на рис. 4.15.

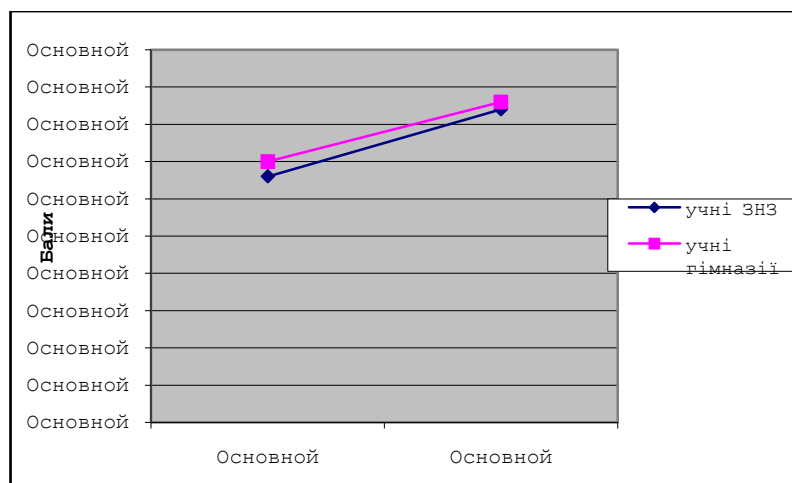

Рис. 4.15. Динаміка прояву духовного потенціалу в поведінці учнів ЗНЗ та гімназистів після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір”.

Як видно з таблиці 4.25 духовний потенціал учнів ЗНЗ контрольної групи не відрізняються суттєво від показників експериментальної групи до впровадження спецкурсу “Життєвий вибір”.

Результати діагностики учнів гімназійних класів є дещо вищими, але не мають суттєвих відмінностей від духовного потенціалу учнів ЗНЗ та його прояву в поведінці школярів. Графічне зображення динаміки розвитку духовного потенціалу учнів ЗНЗ і гімназистів контрольної групи подано на рис. 4.16.

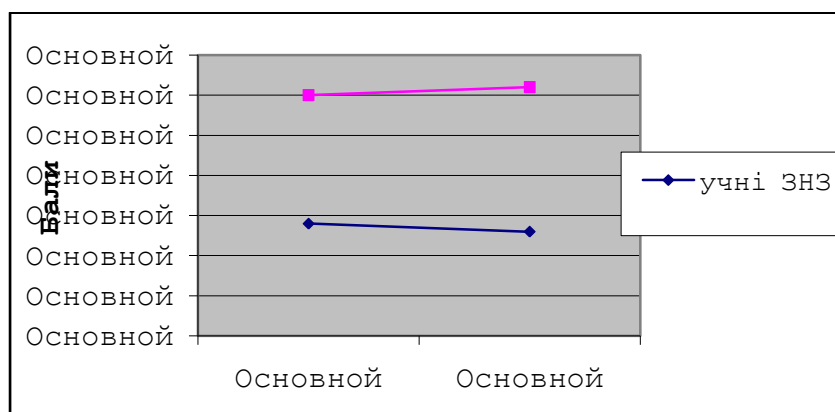

Рис. 4.16. Динаміка розвитку духовного потенціалу учнів ЗНЗ і гімназистів контрольної групи.

Графічне зображення динаміки прояву духовного потенціалу в поведінці учнів ЗНЗ і гімназистів контрольної групи подане на рис. 4.17.

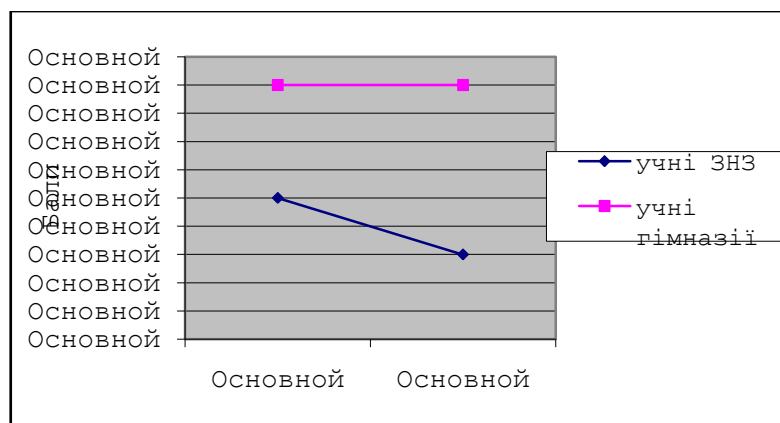

Рис. 4.17. Динаміка прояву духовного потенціалу в поведінці учнів ЗНЗ та гімназистів контрольної групи.

Як видно з наведених графіків, позитивної тенденції зростання духовного потенціалу як учнів ЗНЗ, так і гімназистів контрольної групи не зафіксовано. Таким чином аналіз отриманих результатів підтверджує ефективність спецкурсу “Життєвий вибір”.

У контексті нашого дослідження важливим є питання про вплив спецкурсу “Життєвий вибір” на актуалізацію психологічних механізмів духовного розвитку учнівської молоді. Результати дослідження актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів ЗНЗ і гімназії подано в табл. 4.25.

Як видно з таблиці, в експериментальній групі в учнів ЗНЗ різниця між актуалізованістю психологічних механізмів становить 12,1 бал ($34,5 - 22,3 = 12,1$). В учнів гімназійних класів ця ж різниця складає 11,2 бали. У контрольній групі відповідно - 0,1 та 0,1 бали.

Таблиця 4.25.

Показники актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнівської молоді до та після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір”

n=218

Психологічний механізм	Усереднений рівень актуалізованості, балів							
	Експериментальна група				Контрольна група			
	учні ЗНЗ до	учні ЗНЗ після	учні гімназійних класів до	учні гімназійних класів після	Учні ЗНЗ до	учні ЗНЗ після	учні гімназійних класів до	учні гімназійних класів після

Ідентифікація	6,3	8,2	6,5	8,1	6,4	6,4	5,9	5,9
Децентрація	4,8	6,6	4,7	6,4	4,6	4,5	5,9	5,8
Рефлексія	4,5	8,6	4,2	9,1	4,7	4,7	4,3	4,3
Трансценденція	3,9	7,4	5,1	7,4	3,8	3,9	4,8	4,9
Усвідомлення буттєвої єдності	2,8	3,7	3,3	3,9	2,9	2,8	3,1	3,2
Загалом	22,3	34,5	23,7	34,9	22,4	22,3	24	24,1

Проаналізуємо детальніше характер актуалізації окремих психологічних механізмів духовного розвитку до та після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір”.

Для цього скористаємося графічним представленням результатів на рис.4.18, де подано динаміку актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів ЗНЗ експериментальної групи.

Аналіз діагностичних даних дає підстави вважати, що найбільшого розвитку у гімназистів набув психологічний механізм рефлексії (8,6-4,5=4,1 балів). Друге місце посідає психологічний механізм трансценденції (7,4-5,1=2,3). Психологічні механізми ідентифікації та децентрації набули відповідно 1,6 та 1,7 балів). Найменш актуалізованим виявився психологічний механізм усвідомлення буттєвої єдності (0,9 балів).

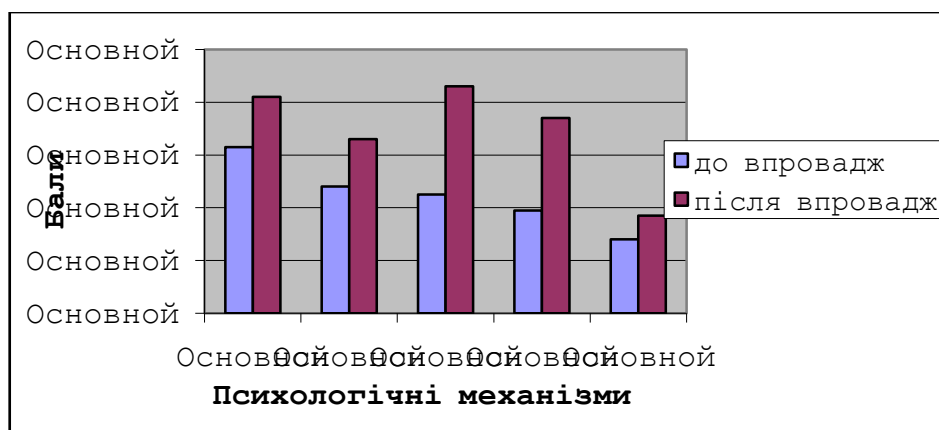

Рис. 4.18. Динаміка актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів ЗНЗ експериментальної групи: 1 – ідентифікації; 2 – децентрації; 3 – рефлексії; 4 – трансценденції; 5 - усвідомлення буттєвої єдності - до та після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір”.

Динаміку актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів гімназії експериментальної групи подано на рис. 4.19.

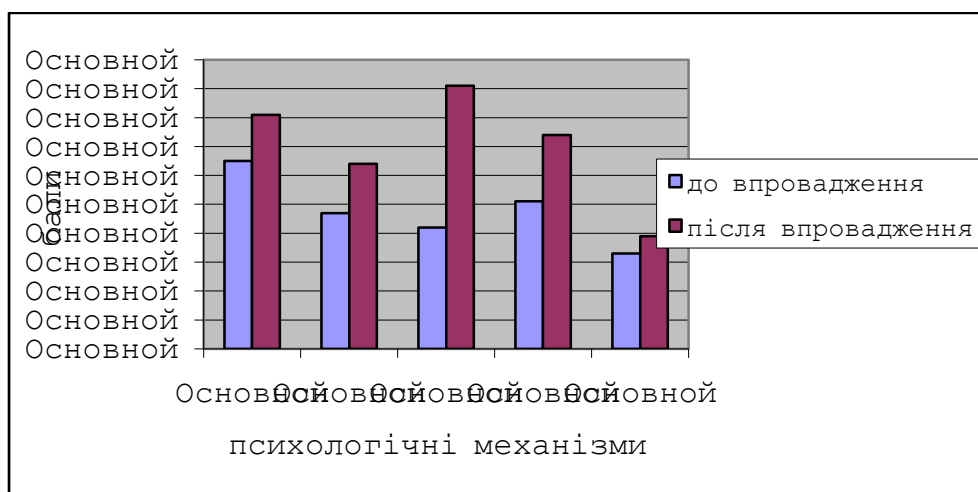

Рис. 4.20. Динаміка актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів гімназії експериментальної групи: 1 – ідентифікації; 2 – децентрації; 3 – рефлексії; 4 – трансценденції; 5 – усвідомлення буттєвої єдності – до та після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір”.

Як видно з табличних даних (табл. 4.25) і графіка (рис. 4.20) найбільшого розвитку у гімназистів набув психологічний механізм рефлексії (9,1-4,2=4,9 балів). Друге місце посідає психологічний механізм трансценденції (7,4-3,9=3,5). Майже однакової актуалізації набули психологічні механізми ідентифікації та децентрації (відповідно 1,9 та 1,8 балів). Найменш актуалізованим як до так і після впровадження спецкурсу “Життєвий вибір” виявився психологічний механізм усвідомлення буттєвої єдності (3,9-3,3=0,6 балів).

Аналіз якісних даних свідчить, що найбільший психологічний ефект досягався з тією категорією учнів і студентів, яким уже довелося робити важливі життєві вибори, і які вже усвідомили відповідальність за прийняття правильних або невірних рішень. Серед школярів – це діти, які переходили з класу в клас, обирали профіль навчання. Деяким з учнів доводилося вирішувати в дитинстві, з ким жити після розлучення батьків.

Студентське життя оцінювалося юнаками та дівчатами як більш самостійне, наповнене свободою та необхідністю виборів. За опитуванням, проведеним серед студентів, найвідповідальнішим вибором більшість визначили вибір ВНЗ та майбутньої професії. Проте одружені студенти на перше місце поставили вибір супутника життя. Важливим також визначено вибір чи жити далі з батьками, чи окремо. На старших курсах студенти все частіше замислюються над проблемою успішного працевлаштування після закінчення навчання або паралельно з ним.

Найвідповідальнішим вибором більшість школярів визначили вибір ВНЗ та майбутньої професії. Більш високі філософські вибори (духовність чи бездуховність, творчість або споживацтво) були актуальними лише для 6-7%

опитаних у процесі констатувального експерименту. Після впровадження спецкурсу їх кількість зросла до 14-16%. Очевидно, ці проблеми є перспективними для учнівської та студентської молоді.

Узагальнення отриманих розрахунків свідчить про те, що впровадження спецкурсу “Життєвий вибір” здійснило найбільший вплив, передусім, на актуалізацію психологічного механізму рефлексії та трансценденції. Подальша розробка психологічних засобів духовного розвитку учнівської молоді має бути спрямована на розвиток психологічного механізму усвідомлення буттєвої єдності.

Розділ 5. МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ДЛЯ ДУХОВНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Недостатня розвиненість психологічного механізму усвідомлення буттєвої єдності учнівської молоді пов’язана, передусім, з відсутністю в учнів і студентів достатнього досвіду допомоги потребуючим, в процесі якої відбувається духовне єднання різних поколінь, світоглядних позицій. Цей досвід можливо набути лише в умовах практичної духовно спрямованої діяльності. Потреба духовної самореалізації юнаків та дівчат є протилежною потребі самозабезпечення, що домінує у поведінці маленької дитини. Спочатку дитина потребує від дорослих уваги, турботи, піклування, однак підростаючи, молода людина стає здатною не тільки отримувати, але й віддавати, реалізовувати свій духовний потенціал. Самовіддача – це завжди вчинок, який актуалізує вольові зусилля особистості. Порівняно з минулим, соціально-психологічні умови розвитку сучасної української молоді мають істотні відмінності, серед яких:

- свобода від “сімейного тиску” та водночас, нестача уваги батьків;
- доступність інформації та переважно несприятливий вплив засобів телекомунікації;
- надання переваги недрукованим засобам інформації;
- значна інформаційна обізнаність та відсутність як професійних, так і соціальних навичок самореалізації.

У минулі десятиріччя потреба в самореалізації учнівської молоді задовольнялася через участь у корисних справах піонерів, комсомольців, тимурівців. Діяльність цих організацій була соціально спрямованою і приносила чимало позитивних наслідків. На сьогодні цінності споживацтва та егоцентричні орієнтири в суспільній свідомості ускладнюють процес духовної самореалізації молоді, а без набуття відповідного досвіду духовний потенціал залишається нереалізованим. В освітній практиці потреба в наданні учням можливості збагатити та реалізувати свій духовний потенціал вимагає розробки та впровадження спеціальних творчих особистісних проєктів духовного спрямування, участь у яких дає змогу залучитися до суспільно корисної діяльності.

На етапі констатувального експерименту було виявлено соціально-психологічні умови, що перешкоджали повноцінній реалізації духовного потенціалу молоді у духовно спрямованій діяльності, зокрема, приділення переважної уваги не духовному, а фізичному розвитку учнів і студентів (спортивні змагання, спортивні секції тощо) та їх інтелектуальному розвитку (КВК, “Брейн-ринги” тощо); пасивність значної частини молоді у процесі проведення духовно спрямованих акцій, які розробляються дорослими; відсутність можливості прояву творчості в процесі духовно спрямованої діяльності тощо.

Таким чином розробка проектів духовної самореалізації має здійснюватися за участю самих учнів і студентів, враховувати їх потреби, бажання, інтереси та цінності. Тобто з відносно пасивного спостерігача, споживача наданої інформації та чужого досвіду учень поступово перетворюється на соціально активну творчу особистість, яка своїми вчинками прагне змінити світ на краще. Така зміна позиції підвищує самооцінку, допомагає відчути себе потрібним, а отже – дорослим.

Слід зазначити, що метод проектів дедалі активніше входить у простір сучасної освіти, адже він особливим чином поєднує психолого-педагогічну теорію і практику, розкриває перспективи для творчої, конструктивної діяльності. Серед сучасних дослідників цього методу можна назвати таких вчених, як Л. М. Ващенко, С. Б. Кримський, І. Г. Єрмаков, О. В. Онопрієнко, В. В. Рибалка, Г. С. Сазоненко, С. О. Сисоєва, Л. В. Сохань та ін..

У ході формувального експерименту нами було розроблено та апробовано 3 варіанти творчих духовно орієнтованих проектів, у яких автор виступав як науковий консультант. До участі у проектах залучалася учнівська молодь, яка вивчала спецкурс „Життєвий вибір” на шкільних уроках та кураторських годинах у ВНЗ. Зокрема, учні 11-х класів ЗНЗ №221 м.Києва, 7 (11-х) класів київської гімназії №153 ім.О.С.Пушкіна та студенти IV-V курсів Національного авіаційного університету (загалом 175 осіб). Із загального числа до експериментальної групи було включено 87 осіб, з них - 22 учня ЗНЗ, 21 гімназист, 22 студенти IV та 22 студенти V курсів. До контрольної групи увійшли 88 осіб, з яких - 23 учня ЗНЗ, 22 гімназиста, 22 студента IV та 21 студент V курсу.

Творчий духовно орієнтований проект “Зустріч поколінь”

Мета проекту: створення психолого-педагогічних умов для обміну життєвим досвідом, поглядами та цінностями між ветеранами сцени та гімназистами. З боку учнів і студентів передбачалася активізація інтересу, потреби в мудрості, у здійсненні посильної допомоги старшому поколінню, у духовній самореалізації.

З боку ветеранів сцени активну участь у проекті брали 12 осіб, серед яких:

Шовковий Ярослав Андрійович – у минулому провідний соліст Львівського, Свердловського, Одеського, Казахського та Киргизького оперних театрів;

Сеннікова Раїса Денисівна – викладач історії театру Інституту театрального мистецтва імені І. К. Карпенка-Карого;

Бедненко Борис Миколайович – соліст балету Львівського оперного театру;

Ліна Біленька – дитяча письменниця та інші діячі культури і мистецтв.

Етапи здійснення проекту

I. Потребово-мотиваційний. На даному етапі здійснювалась активізація у молоді таких потреб, бажань і прагнень, як:

- потреба в сприйнятті та передачі духовного досвіду під час спілкування;
- бажання відновити втрачені зв'язки між поколіннями;
- прагнення самовдосконалення;
- бажання знайти в соціумі власне місце для принесення максимальної

користі, для виконання життєво важливої місії.

II. Інформаційно-пізнавальний. На цьому етапі учням була повідомлена інформація про існування Будинку ветеранів сцени та про умови проживання пенсіонерів, які присвятили своє життя служінню мистецтву. Адміністрація Будинку також повідомила про потребу наведення ладу на присадибній ділянці навколо будинку. Необхідно було скопати землю, обрізати садові дерева, прибрати сміття тощо. Ця робота була непосильною для пенсіонерів.

III. Цілеутворювальний етап. На цьому етапі необхідно було об'єднати учнів навколо ідеї допомоги ветеранам сцени, структурувати висловлені учнями думки та пропозиції щодо цієї теми. Було вирішено, що в процесі зустрічі будуть обговорюватися найактуальніші проблеми людського життя: життєві смисли, цінності, перемоги та помилки. Головне – приділити увагу пристарілим, надати пенсіонерам можливість висловитися й бути вислуханими.

Для отримання згоди на проведення зустрічі спільно з активом класу було здійснено окрему поїздку до Будинку ветеранів сцени. Пенсіонери радо відгукнулися на пропозицію, активно включилися в обговорення умов її проведення.

IV. Результативний етап. На цьому етапі здійснюється активний розвиток у старшокласників таких компонентів духовно орієнтованої діяльності:

- здатність до надання духовної допомоги потребуючим у різних формах спілкування;
- здатність створювати й підтримувати в колективі атмосферу поваги, порозуміння, творчої співпраці;
- сердечність, великодушність, доброта;
- здатність контролювати свої думки, емоційні стани, слова, дії;
- готовність виносити самостійні моральні судження, здатність бачити ситуацію із зовні, з позиції мудрості, любові;
- здатність свідомого керування увагою тощо.

Зустріч із мешканцями Будинку ветеранів сцени розпочалася з творчої праці гімназистів на присадибній ділянці. Важливо було те, що діти принесли з собою

власні садові інструменти, оскільки у розпорядженні Будинку їх не вистачало. Пенсіонери виходили на подвір'я, вітали дітей, дякували їм.

Старшокласники, не відчуваючи примусу, працювали з особливим натхненням. Деякі з них признавалися, що вдома батьки не можуть їх примусити працювати на дачі, а тут... Тут все по-іншому. Пам'ятне фотографування учнів з ветеранами посилювало ефект святковості.

Після активної фізичної праці учасники зібралися у невеличкому актовому залі. Учні почали поволі ставити запитання. Ветерани сцени розповідали про свій життєвий шлях, показували старенькі афіші, співали та декламували вірші. Всі присутні неначе стали учасниками єдиної мистецької дії, опинившись одночасно перед театральною сценою та за її кулісами, оскільки артисти розкривали перед слухачами маловідомі секрети театального мистецтва.

По дорозі додому старшокласники обговорювали епізоди зустрічі, згадували найбільш пам'ятні моменти. Дві учениці домовилися з ветеранами про наступну зустріч і запропонували однокласникам узяти в ній участь.

Анкетування, проведене серед старшокласників, включало в себе такі запитання:

1. Який найбільш цінний підсумок принесла зустріч особисто Вам?
2. Чи відбулися зміни у Ваших поглядах на життя?
3. Який епізод Вам запам'ятався особливо?
4. Як уплинула зустріч на Ваше особистісне зростання?
5. Яким був загальний вплив зустрічі на колектив класу?

У відповідях на перше запитання анкети учні відповіли, що найцінніший підсумок – збагачення життєвим досвідом, знаннями про майбутнє доросле життя, розумінням, що вибір професії істотно впливає на хід подальшого життя людини.

Наведемо кілька типових відповідей на це запитання.

Ірина П.: “Я зрозуміла, що є люди, які проходять через життя із зіркою, – своєю мрією та долею. Вони вірять у те, що досягнуть бажаного в житті. Дуже добре, що є ще такі мрійливі, сильні та цілеспрямовані люди”.

Ольга П.: “Було надзвичайно цікаво побачити людей, яким ми зобов'язані культурним розвитком нашої країни. Бо саме ці люди присвятили своє життя тому, щоб збагатити культуру суспільства”.

На друге запитання схвально відповіли 70% гімназистів. Проілюструємо цю тенденцію висловлюванням Анастасії Ч.:

“Я впевнилася, що слід завжди домагатися своєї мети і не зневірятися навіть у самих важких ситуаціях. Ці люди стали для мене прикладом”.

Інші 30% відповіли, що все, що відбулося під час зустрічі, лише підтвердило їх попередні погляди на життя.

Серед епізодів, що найбільш запам'яталися, учні називали фрагменти творчих виступів та спогади ветеранів, розповіді про творчу діяльність.

Відповіді про вплив зустрічі на особистісне зростання виявилися суто індивідуальними й неповторними, що ускладнює їх узагальнення. Наведемо лише кілька з них:

Катерина Б.: “Я відчула, що можу змінити світ, що можу дарувати людям позитивні емоції”.

Ірина Ш.: “Захотілося якось допомогти цим людям, розвеселити їх, проявити свою турботу. Тепер є бажання й сили робити в житті щось хороше”.

Артур У.: “Не можу виокремити нічого позитивного, але й негативно ця зустріч на моє особистісне зростання не вплинула”.

На останнє запитання щодо загального впливу зустрічі на колектив класу влучною видається відповідь Тетяни К.: “Стало якось тепліше, всі зрозуміли, що комусь потрібні. Підвищилася свідомість колективу”.

Анкетування, проведене серед ветеранів сцени, включало такі запитання:

1. Що найбільш цінне, на Ваш погляд, відбулося під час зустрічі?
2. Ваша головна порада школярам.
3. Від яких життєвих помилок Вам хотілося б застерегти молоде покоління?
4. Ваше побажання школярам.
5. Чи необхідно проводити подібні зустрічі надалі?

У відповідях на перше запитання ветерани повідомили, що найціннішою була сама зустріч поколінь, прояви уваги й зацікавленості. За висловом актриси Клавдії Титівни Мудиянкової, “Крапля добра–допомоги, яку принесли школярі людям похилого віку, може змінити світ на краще, а ще зустріч примушує замислитися як вижити в цьому світі, де безперервно йде боротьба добра і зла? І як сказав А. Ейнштейн, “Щоб вижити, нам потрібен інший спосіб мислення...””.

Поетеса Ліна Біленька так охарактеризувала сутність взаємодії ветеранів і молоді:

“Повеселіли ветерани, а діти помудрішали.

Зігріті сонечком весняним, всі разом подобрішали”.

Серед головних порад школярам провідне місце займали моральні настанови: “Завжди залишатися собою, пізнавати й усвідомлювати своє призначення для утвердження життя на землі!”, “Любити Бога, Батьків, Батьківщину”, “Більше знайомитися не з телевізійним, а з реальним мистецтвом театру”.

У більшості відповідей на третє запитання містилося застереження проти вживання наркотиків, алкоголю, тютюну. Ярослав Андрійович Шовковий, зокрема, наголошував на моральній чистоті: “Будьте уважними в інтимних взаєминах. Не інтерес, а тільки любов виправдовує близькість”, а Ліна Біленька висловила своє перестереження у віршах:

“У житті не легковажте, спершу думайте, все зважте,

Поміркуйте, як вчинити, щоб невтішних сліз не лити”.

Серед численних побажань, які ветерани адресували школярам, переважали бажання творчої та особистісної самореалізації, поради радіти малому і бути

щасливим у житті, “любити життя, а не себе у житті, адже життя – це подарунок, який приносить радість усьому людству!”.

Всі ветерани одностайно висловилися за продовження таких зустрічей: “Такі зустрічі – Радість і Добра Надія”;

«Нам спілкуватися не лінь – живе хай дружба поколінь!

Нам спілкування – як життя, а юнь – це наше майбуття.

Про майбуття прекрасне мрієм. Хай дружба поколінь міцніє!»

Аналіз спрямованості та результатів діяльності учнів здійснювався із застосуванням розробленої методики дослідження процесу духовної самореалізації учнівської молоді. В оцінюванні діяльнісного виміру структури особистості (розробленої В.В.Рибалкою), зокрема, потребово-мотиваційного, інформаційно-пізнавального, цілеутворювального, результативного та емоційно-почуттєвого компонентів діяльності брали участь психологи, класні керівники (куратори) та самі учні. Отримані результати подано в додатку Е. Розвиненість наведених у додатку Е компонентів діяльності свідчить про успішність духовної самореалізації учнівської молоді.

Для прикладу проаналізуємо відповіді на запитання анкети учениці Ірини П.:

1. Мені завжди хотілося зробити щось визначне у житті, але я не уявляла собі, що духовне спілкування може приносити стільки користі та задоволення...
2. Найбільше мене вразила інформація про те, що більшість мешканців Будинку ветеранів сцени не мають близьких людей, здатних про них піклуватися.
3. Моє рішення зумовлено бажанням бути корисною, зробити в житті щось значуще.
4. Брала активну участь у підготовці та проведенні заходу: розробляла проект, працювала на присадибній ділянці біля Будинку ветеранів сцени, ставила запитання під час спілкування з пенсіонерами.
5. Я зрозуміла, що є люди, які проходять через життя із зіркою, – своєю мрією та долею. Вони вірять у те, що досягнуть бажаного в житті. Дуже добре, що є ще такі мрійливі, сильні та цілеспрямовані люди.
6. Здається, я стала більш відповідальною та цілеспрямованою.
7. Декламування віршів та розповідь про власний життєвий шлях поетеси Ліни Біленької.
8. Я отримала емоційний поштовх для розвитку себе, хочу побудувати власне життя так, щоб воно було не марним.
9. Під час підготовки – піднесення. Під час спілкування з ветеранами – зацікавленість і трошки хвилювання.

Відповіді Ірини П. свідчать про розвиненість потребово-мотиваційного компоненту діяльності (відповідь щодо бажання зробити щось визначне у житті), інформаційно-пізнавального компоненту (відповідь щодо значущості інформації про те, що більшість мешканців Будинку ветеранів сцени не мають близьких

людей, здатних про них піклуватися), цілеутворювального компоненту (прийняття рішення бути корисною, зробити в житті щось значуще), результативного компоненту (про що свідчить активна участь у підготовці та проведенні заходу: розробка проекту, праця на присадибній ділянці біля Будинку ветеранів сцени, активна участь у спілкуванні з пенсіонерами), та емоційно-почуттєвого компонентів діяльності (емоційний поштовх, піднесення, зацікавленість і хвилювання).

Таким чином, у ході здійснення проекту старшокласники отримали можливість реалізувати власний духовний потенціал у суспільно корисній діяльності, а мешканці Будинку ветеранів сцени відчували свою потрібність як носії мудрості та досвіду, необхідного прийдешнім поколінням.

За результатами зустрічі школярами було створено стінгазету, прикрашену пам'ятними фотознімками.

Проект духовної самореалізації старшокласників "Психологічна просвіта"

Мета проекту: створення психолого-педагогічних умов, сприятливих для духовної самореалізації молоді у соціальному середовищі через розповсюдження духовно спрямованих ідей у формі закликів до громадськості. Основні етапи розробки та впровадження проекту були наповнені таким змістом:

1. Мотиваційний. На цьому етапі активізувалося бажання учнів принести користь людям, світу, залишити після себе щось цінне, потрібне іншим. Аналізувалися заповітні мрії, бажання (навіть фантастичні), актуалізувалися поняття життєвої мети, сенсу життя.
2. Інформаційно-пізнавальний. Школярам надавалася інформація щодо здійснення творчих проектів духовної самореалізації їхніми попередниками. Учні знайомилися з книгами, творчими роботами і думками випускників минулих років, обговорювали результати відвідування їхніми попередниками мешканців Будинку ветеранів сцени [319], [444].
3. Цілеутворюючий. На цьому етапі висловлювалися та зіставлялися думки, приймалися рішення щодо змісту і форми реалізації проекту. Спочатку гімназисти пропонували ідею написання колективної книги, апелюючи до того, що це найкращий вияв не лише духовної, а й профільної спрямованості учнів гуманітарного класу. Разом із цим деякі учні висловили сумнів відносно того, що подібна книга допоможе щось змінити на краще, адже наклад подібної праці буде зовсім невеликий. До жвавої дискусії приєдналися навіть ті учні, які на більшості предметів не виявляли активності. Обговорювалися також ідеї різноманітних зустрічей – з дітьми, які не мають батьків, пенсіонерами, які потребують уваги тощо. Після бурхливих дебатів було вирішено зробити те, чого ще не робили попередники, – звернутися до киян та гостей міста з

інформацією психологічного спрямування. Ця інформація повинна була принести людям користь, змусити їх замислитися над вічними і в той же час актуальними нині проблемами життя. Привабливість такого проекту була очевидною для всіх, адже результати акції можна буде спостерігати відразу, в процесі її здійснення.

4. Результативний етап – етап безпосереднього здійснення задуму. Спочатку учні намагалися створити спільне звернення до перехожих, однак тексти, які подобалися одним, не задовольняли своїм змістом або формою інших. Під час дискусії колектив поділився переважно на дві частини, які очолювали два лідери – Аліна й Оля. Дівчата активно пропагували свої варіанти звернення і закликали інших до підтримки. Але значна частина учнів не хотіла бути споживачами інтелектуальної власності дівчат. Виходячи з цього, у результаті обговорення було прийнято рішення, що кожен бажаючий складе свій текст звернення і учні, яким він сподобається, будуть розповсюджувати саме цей варіант. Ось деякі з них:

10 років тому лише нетямуща дитина могла кинути папірець на тротуар. Зараз чимало дорослих дозволяють собі таке. Наше місто, наша планета, наш світ стають дедалі бруднішими. Ми - за чистий світ, **а Ви?**

Негативні емоції – такі як злість, роздратування й образа, роблять людей нещасливими, скорочують час життя.
День позитивних емоцій – це день справжнього здоров'я. Чому б його не прожити **сьогодні?**

Ви не зобов'язані цього читати!
Але ми просимо Вас не бути байдужими. Добрим словом можна вилікувати або заспокоїти людину, а образливим – зруйнувати людську сутність. На жаль, оточуюче суспільство змушує нас одягати маски байдужості, погорди, ненависті. Але якщо ми захочемо зняти цю маску, то побачимо, що люди, спілкуючись із нами, також зміняться. Навіщо ж приносити шкоду тим, кого ми любимо?

Нарешті, в день реалізації проекту учні розташувались біля метро “Політехнічний інститут” поряд із розповсюджувачами рекламних листівок. Перехожі, у більшості, автоматично брали учнівські звернення, але після першого ж погляду на інформацію здивовано оглядалися, багато хто посміхався, а деякі підходили до гімназистів і доброзичливо спілкувалися. Чимало пенсіонерів хвалили ініціативу дітей, розповідали про власні добрі вчинки у “тимурівських”

загонах. Були й такі, які викидали звернення, навіть не проглянувши їх. Частину листівок учні також розклеїли на дошках оголошень біля житлових будинків.

Після розповсюдження звернень відбулося обговорення результатів. Однокласники ділилися свіжими враженнями, висловлювали власні думки. У більшості з них виникло переконання, що їх почули, на них звернули увагу, що їхні заклики були актуальними для громадян. Деякі учні висловлювали впевненість, що світ після цього стане хоч трошки кращим.

Проект духовної самореалізації молоді

”Щастя на долоні”

Творчий задум учнів, покладений в основу розробки та реалізації проекту “Щастя на долоні”, полягав у здійсненні позитивного психологічного впливу на киян через спрямування їх уваги на хвилюючу і вічно актуальну тему людського щастя. Під час підготовки до проекту учні вирізали з паперу жовто-сонячного кольору долоні, на яких записували знайдені ними висловлювання про людське щастя, зокрема: “Щастя – це не станція призначення, а спосіб подорожування”, “Щастя на боці того, хто задоволений”. У ході реалізації проекту (квітень, 2006 р.) ці долоні вони роздавали перехожим та спостерігали за їх реакцією. Особливо діти раділи, коли похмурий настрій перехожих змінювався на позитивний. У цілому було роздано близько 200 “щасливих долонь”.

Подібні проекти можуть здійснюватися у різних модифікаціях. Серед визначальних умов їх проведення слід назвати підготовленість учнів, координованість психолого-педагогічних зусиль працівників закладів, які беруть участь у проекті, а також високий рівень їх психолого-педагогічної майстерності.

Оцінка результативності проектів та їх впливу на розвиток духовного потенціалу учнівської молоді здійснювалася за допомогою методики дослідження процесу духовної самореалізації учнів і студентів. Отримані показники дослідження процесу та результатів духовно спрямованої діяльності учнів наведено в додатку Ж. Надалі діагностичні дані співставлялися з показниками розвитку духовного потенціалу особистості, а також з результатами духовного розвитку, отриманими за допомогою методики комплексної оцінки гармонічного розвитку учнівської молоді.

Узагальнені діагностичні результати, отримані за допомогою методики дослідження процесу духовної самореалізації учнів і студентів до та після проведення формувального експерименту, подано у таблиці 4.26.

Як видно з даних таблиці найвищий показник духовної самореалізації на етапі констатувального експерименту виявлено у студентів V курсу. Друге місце посіли показники учнів гімназійних класів. Найнижче місце виявлено у старшокласників ЗНЗ.

На етапі формувального експерименту встановлений рейтинг змінився. Найвищий показник духовної самореалізації виявився у студентів V курсу. На другому місці опинилися показники студентів IV курсу, тоді як показники учнів гімназії та ЗНЗ посіли відповідно третє та четверте місце.

Зміна рейтингу може бути пояснена тим, що студенти є більш вільними та водночас відповідальними за своє життя, навчання та діяльність. Тому, вони змогли більш активно включитися у процес розробки та впровадження творчих духовно орієнтованих проєктів, поставившись до них не формально, з більшою відповідальністю.

Таблиця 4.26.

Результати дослідження духовної самореалізації учнівської молоді до та після впровадження творчих духовно орієнтованих проєктів

n=87

Категорія учнів/ студентів	Усереднений показник духовної самореалізації до впровадження проєктів, балів	Усереднений показник духовної самореалізації після впровадження проєктів, балів	Розподіл за рівнем духовної само-реалізації	Кількість учнів/ студентів до (%)	Кількість учнів/ студентів після (%)
учні ЗНЗ	2,2	4,04	Високий	1,4%	17%
			Середній	15,6%	59%
			Низький	83%	24%
студенти IV курсу	2,6	4,38	Високий	4%	26%
			Середній	23%	56%
			Низький	73%	18%
студенти V курсу	2,9	4,44	Високий	4%	27%
			Середній	29%	57%
			Низький	67%	16%

Статистична значущість динаміки духовної самореалізації учнівської молоді до та після впровадження творчих духовно орієнтованих проєктів виявлялася за допомогою статистичної обробки даних SPSS 13. Для виявлення достовірності розбіжностей між результатами вимірів, які є наслідком експериментального впливу використовувався T – критерій Стьюдента для парних вибірок.

Дані розрахунку T – критерію Стьюдента для парних вибірок за допомогою програми статистичної обробки даних SPSS 13 наведено в таблиці 4.27.

У таблиці описової статистики наводиться середнє арифметичне, стандартне відхилення та стандартна помилка середньої. У таблиці кореляції парних вибірок наведено коефіцієнт параметричної кореляції Пірсона, включаючи значення коефіцієнта кореляції та його достовірність.

Таблиця 4.27.

Розрахунок Т – критерію Стьюдента для парних вибірок до та після впровадження творчих духовно орієнтованих проєктів

Статистики парних вибірок

		Среднее	N	Стд. отклонение	Стд. ошибка среднего
Пара 1	До впровадження	2,6250	4	,30957	,15478
	Після впровадження	4,2350	4	,20421	,10210

Кореляції парних вибірок

		N	Корреляция	Знч.
Пара 1	До впровадження Після впровадження	4	,572	,428

Критерій парних вибірок

		Парныеранности					t	ст.св.	Знч. (2-сторон)
		Среднее	Стд. отклонение	Стд. ошибка среднего	95% доверительный интервал разности средних				
					Нижняя граница	Верхняя граница			
Пара 1	До впровадження Після впровадження	-1,61000	,25534	,12767	-2,01631	-1,20369	-12,610	3	,001

У таблиці критерію парних вибірок наведено результати розрахунків Т – критерію Стьюдента для парних вибірок, включаючи розрахунок парних відмінностей – середньої арифметичної, стандартного відхилення, стандартної помилки середньої, верхня та нижня межа 95% довірливого інтервалу для цих відмінностей, а також безпосереднє значення критерію, число ступіней свободи та рівень достовірності критерію.

Як видно з таблиць, отримані дані свідчать про статистично значущі зміни, які підтверджують ефективність впровадження творчих духовно орієнтованих проектів.

Графічне зображення отриманих діагностичних результатів подане на рис. 4.21.

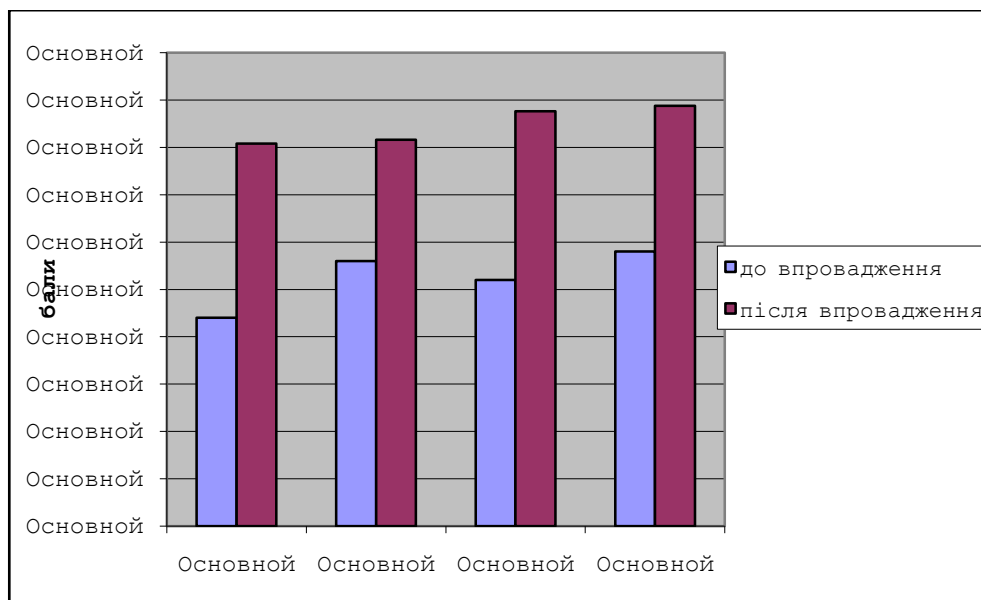

Рис. 4.21. Динаміка рівня духовної самореалізації учнівської молоді до та після впровадження творчих духовно орієнтованих проектів: учнів ЗНЗ (1), учнів-гімназистів (2), студентів IV (3) та студентів V курсу (4).

Для нашого дослідження важливо також з'ясувати яким чином впровадження творчих духовно орієнтованих проектів позначилося на розвиненості компонентів діяльнісного виміру структури особистості учнівської молоді. Діагностичні дані дослідження компонентів діяльнісного виміру структури особистості учнівської молоді до та після впровадження творчих духовно орієнтованих проектів подано в таблиці 4.28.

Аналіз наведених даних дає підстави вважати, що позитивна динаміка присутня в розвитку всіх компонентів діяльнісного виміру структури особистості - потребово-мотиваційного, інформаційно-пізнавального, цілеутворюючого, результативного та емоційно-почуттєвого. При цьому найбільшого розвитку набули емоційно-почуттєві компоненти діяльності (2,58). Це, очевидно, пов'язано з тим, що для більшості учнів і студентів залучення до духовно орієнтованої діяльності відбувалося вперше.

На другому місці за розвитком виявлено показники цілеутворюючого компоненту (1,63). Очевидно, прийняття рішення взяти участь у важливій і

корисній справі сприяло зростанню самооцінки учнів і студентів, допомагало ототожнити себе з дорослими людьми, які здатні до відповідальності.

Таблиця 4.28.

Результати дослідження компонентів діяльнісного виміру структури особистості учнівської молоді до та після впровадження творчих духовно орієнтованих проєктів

n=87

Категорія учнівської молоді	Потребово-мотиваційний компонент діяльності		Інформаційно-пізнавальний компонент (прийом, пошук, переробка інформації)		Цілеутворюючий компонент (прийняття рішення)		Результативний компонент (виконання рішення, досягнення результату)		Емоційно-почуттєві компоненти діяльності	
	до	після	до	після	до	після	до	після	до	після
учні ЗНЗ	3,9	4,4	2,3	4,2	1,3	3,4	1,3	3,3	2,2	4,9
студенти IV курсу	3,6	4,8	3,0	4,4	2,3	4,1	2,1	3,9	2,0	4,7
студенти V курсу	3,6	4,9	3,2	4,6	2,7	4,1	2,9	4,1	2,1	4,5
Усереднений показник	3,7	4,63	3,03	4,38	2,2	3,83	2,1	3,65	2,12	4,7
Різниця	0,93		1,35		1,63		1,55		2,58	

Достатньо значущі зміни відбулися в розвитку показників результативного (1,55) та інформаційно-пізнавального компонентів діяльності (1,35). Разом із цим на останньому місці виявилися показники потребово-мотиваційного компоненту, що свідчить про необхідність подальшої мотивації процесу духовної самореалізації молоді.

Отримані діагностичні дані співставлялися з показниками розвитку духовного потенціалу особистості, отриманими за допомогою методики “Духовний потенціал – 2” та з показниками духовно спрямованої поведінки, отриманими на основі методики соціометричної оцінки гармонічного розвитку учнівської молоді. Узагальнені діагностичні дані подано в таблиці 4.29.

Таблиця 4.29.

Узагальнені показники духовного потенціалу, духовно спрямованої поведінки та духовної самореалізації учнівської молоді, отримані до та після формувального експерименту

Категорія учнів/ студентів	Духовний потенціал, балів до	Духовний потенціал, балів після	Духовно спрямована поведінка балів, до	Духовно спрямована поведінка балів, після	Духовна самореалізація, балів до	Духовна самореалізація, балів після
учні ЗНЗ	22,4	35,6	3,1	3,9	2,2	4,04
студенти IV курсу	25,6	37,5	3,7	4,2	2,6	4,38
студенти V курсу	29,9	39,4	3,9	4,4	2,9	4,44
Загалом	46		2,7		6,44	
Контрольна група						
учні ЗНЗ	23,1	23,2	3,4	3,4	2,4	2,4
студенти IV курсу	26,7	26,7	3,5	3,6	2,7	2,7
студенти V курсу	29,2	29,3	3,6	3,6	2,9	2,8
Загалом	0,1		0,2		0,1	

Узагальнені показники рівня духовного розвитку школярів і студентів у відсотковому співвідношенні, що були отримані до та після проведення формувального експерименту подано у таблиці 4.30.

Як видно з табличних даних найвищі показники духовного потенціалу зафіксовано у студентів V курсу (15,42%).

Загалом, кількість дітей і молоді з високим духовним потенціалом зросла серед школярів з 3,67% до 11,43%, серед студентів ВНЗ IV курсу - з 7,33% до 14,86%, серед студентів V курсу – з 8% до 15,42%.

Таблиця 4.30.

Показники рівня духовного розвитку учнівської молоді, отримані до та після проведення формувального експерименту

n=175

До проведення експерименту									
Показники духовного розвитку	Рівень духовного потенціалу, %			Рівень прояву духовного потенціалу в поведінці, %			Рівень духовної самореалізації у діяльності, %		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Учнівська молодь									
учні ЗНЗ	3,67	44,95	51,38	3,21	42,6	54,19	-	23	77
студенти IV курсу	7,33	52,00	40,67	5,1	56,8	38,1	2,29	32	65,71
студенти V курсу	8,00	54,67	37,33	6,3	58,22	35,48	5,71	36	58,29
Після проведення експерименту									
учні ЗНЗ	11,43	60,57	28	9,14	58,86	32	12	70,86	17,14
студенти IV курсу	14,86	70,86	14,28	11,43	68,57	20	18,86	72	9,14
студенти V курсу	15,43	72	12,57	11,43	70,86	17,71	18,29	69,14	12,57

Статистичний аналіз динаміки показників духовного потенціалу учнівської молоді, здійснений за допомогою комп'ютерної програми обробки даних SPSS 13, подано в таблицях 4.31 – 4.33.

Таблиця 4.31.

Розрахунок T – критерію Стьюдента для показників духовного потенціалу молоді до та після впровадження творчих духовно орієнтованих проектів

Духовний потенціал	Парныеразности					t	ст.св.	Знч. (2-сторон)
	Среднее	Стд. отклонение	Стд. ошибка среднего	95% доверительный интервал разности средних				
				Нижняя граница	Верхняя граница			
Пара 1 До впровадження Після	-11,50000	1,53406	,76703	-13,9410	-9,05897	-14,993	3	,001

Таблиця 4.32.

Розрахунок Т – критерію Стьюдента для показників духовно спрямованої поведінки молоді до та після впровадження творчих духовно орієнтованих проектів

Духовна спрямована поведінка	Парнієразности					Т	ст.св.	Знч. (2-сторон)
	Среднее	Стд. отклонение	Стд. ошибка среднего	95% доверительный интервал разности средних				
						Нижняя граница	Верхняя граница	
Пара 1 До впровадження Після	-,67500	,20616	,10308	-1,00304	-,34696	-6,548	3	,007

Як видно з даних таблиць 4.31 - 4.33, розрахунки Т – критерію Стьюдента для парних вибірок показників духовного потенціалу, його прояву у поведінці та діяльності учнів і студентів, включаючи розрахунок парних відмінностей – середньої арифметичної, стандартного відхилення, стандартної помилки середньої, верхньої та нижньої межі 95% довірливого інтервалу для цих відмінностей, а також безпосереднього значення критерію, числа ступіней свободи та рівня достовірності критерію свідчать про достатньо високу значущість змін за всіма показниками. Водночас статистично значущих змін у показниках духовного розвитку учнів і студентів контрольної групи не виявлено.

Таблиця 4.33.

Розрахунок Т – критерію Стьюдента для показників духовної самореалізації молоді до та після впровадження творчих духовно орієнтованих проектів

Духовна самореалізація	Парнієразности					t	ст.св.	Знч. (2-сторон)
	Среднее	Стд. отклонение	Стд. ошибка среднего	95% доверительный интервал разности средних				
						Нижняя граница	Верхняя граница	
Пара 1 До впровадження Після	-1,61000	,25534	,12767	-2,01631	-1,20369	-12,610	3	,001

Особливий інтерес для нашого дослідження становить динаміка актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнівської молоді до та після впровадження творчих духовно орієнтованих проектів. Дослідження характеру актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку духовних лідерів та учнівської молоді, здійснене нами на етапі констатувального експерименту, дозволило встановити, що з підвищенням рівня духовного потенціалу особистості

зменшується середньоквадратичне відхилення від норми, що позначається на рівномірності актуалізації всіх психологічних механізмів духовного розвитку.

Результати виявлення характеру актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнівської молоді після проведення формувального експерименту подано в таблиці 4.34.

Таблиця 4.34.

Усереднені показники актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнівської молоді після проведення формувального експерименту

n=87

Психологічний механізм	Усереднений рівень актуалізованості, балів			
	учні ЗНЗ	учні гімназії	студенти IV курсу	Студенти V курсу
Ідентифікація	7,5	7,3	7,8	7,6
Децентрація	7,3	6,6	7,5	7,7
Рефлексія	6,8	6,9	7,2	8,1
Трансценденція	6,9	7,2	7,4	8,1
Усвідомлення буттєвої єдності	7,1	7,2	7,6	7,9
Загалом	35,6	35,2	37,5	39,4

Як свідчать дані таблиці найвищої актуалізації набули психологічні механізми духовного розвитку студентів V курсу (39,4 бали). При цьому актуалізованість психологічних механізмів рефлексії та трансценденції у цієї групи є найбільшою.

На другому місці опинилися результати актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку студентів IV курсу (37,5 балів). При цьому найбільш актуалізованими тут виявилися психологічні механізми ідентифікації та усвідомлення буттєвої єдності.

Третє місце посіли показники актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів ЗНЗ (35,2 бали). За цими показниками учні ЗНЗ незначною мірою випередили учнів гімназії (35,6 балів). Очевидно, надана школярам можливість взяти участь у духовно спрямованій діяльності стала для

них чи не єдиним засобом самоактуалізації в умовах не навчальної діяльності, що й зумовило відповідну активність.

Для аналізу впливу окремих психологічних механізмів на змінність духовного потенціалу особистості використовувався дисперсійний аналіз (див. табл. 4.35 - 4.37).

Дані дисперсійного аналізу актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів ЗНЗ після формульовального експерименту свідчать про незначне середньоквадратичне відхилення від норми (0,328).

Таблиця 4.35.

Дисперсійний аналіз актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів ЗНЗ після формульовального експерименту

<i>Источник вариации</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-Значение</i>	<i>F критическое</i>
Междугруппами	0,328	4	0,082	65535	#ЧИСЛО!	#ЧИСЛО!
Внутригрупп		0	0	65535		
Итого	0,328	4				

Результати дисперсійного аналізу актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів гімназії подано в таблиці 4.36.

Таблиця 4.36.

Дисперсійний аналіз актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів гімназії після формульовального експерименту

<i>Источник вариации</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-Значение</i>	<i>F критическое</i>
Междугруппами	0,332	4	0,083	65535	#ЧИСЛО!	#ЧИСЛО!
Внутригрупп		0	0	65535		
Итого	0,332	4				

Отримані статистичні дані свідчать про незначне підвищення середньоквадратичного відхилення від норми (0,332) у порівнянні з показниками середньоквадратичного відхилення від норми у групі учнів ЗНЗ. При цьому зазначимо, що духовний потенціал учнів ЗНЗ після формульовального експерименту виявився дещо вищим, ніж у гімназистів.

Результати дисперсійного аналізу актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку студентів IV курсу подано в таблиці 4.37.

Дані дисперсійного аналізу актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку студентів IV курсу свідчать про зменшення дисперсії (0,21) у порівнянні з аналогічними показниками учнів ЗНЗ і гімназії.

Таблиця 4.37.

Дисперсійний аналіз актуалізації психологічних механізмів
духовного розвитку студентів IV курсу після формульовального експерименту

<i>Источник вариации</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-Значение</i>	<i>F критическое</i>
Междугруппами	0,21	4	0,05	65535	#ЧИСЛО!	#ЧИСЛО!
Внутригрупп	0	0	65535			
Итого	0,21	4				

Результати дисперсійного аналізу актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку студентів V курсу подано в таблиці 4.38.

Таблиця 4.38.

Дисперсійний аналіз актуалізації психологічних механізмів
духовного розвитку студентів V курсу після формульовального експерименту

<i>Источник вариации</i>	<i>SS</i>	<i>df</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>P-Значение</i>	<i>F критическое</i>
Междугруппами	0,208	4	0,052	0	#ЧИСЛО!	#ЧИСЛО!
Внутригрупп	5,68E-14	0	65535			
Итого	0,208	4				

Як видно з табличних даних зниження рівня дисперсії (до 0,208) спостерігається і в групі студентів V курсу. Зазначимо при цьому, що показники духовного потенціалу студентів V курсу в результаті формульовального експерименту виявилися найвищими. Таким чином можемо констатувати наявність певної залежності між рівнем духовного потенціалу та рівномірністю актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнівської молоді (табл. 4.39).

Таблиця 4.39

Показники духовного потенціалу та дисперсії
актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнів і студентів

n=87

Категорія учнів/ студентів	Духовний потенціал, балів до	Рівень дисперсії актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку	Духовний потенціал, балів після	Рівень дисперсії актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку
учні ЗНЗ	22,4	6,588	35,6	0,328
Учні гімназії	23,8	5,592	35,2	0,332
студент и IV курсу	25,6	5,348	37,5	0,21
студент и V курсу	29,9	4,888	39,4	0,208

Для зручності порівняння графічне зображення виявленої залежності між духовним потенціалом та рівномірністю актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнівської молоді на етапі констатувального експерименту подано на рис. 4.22.

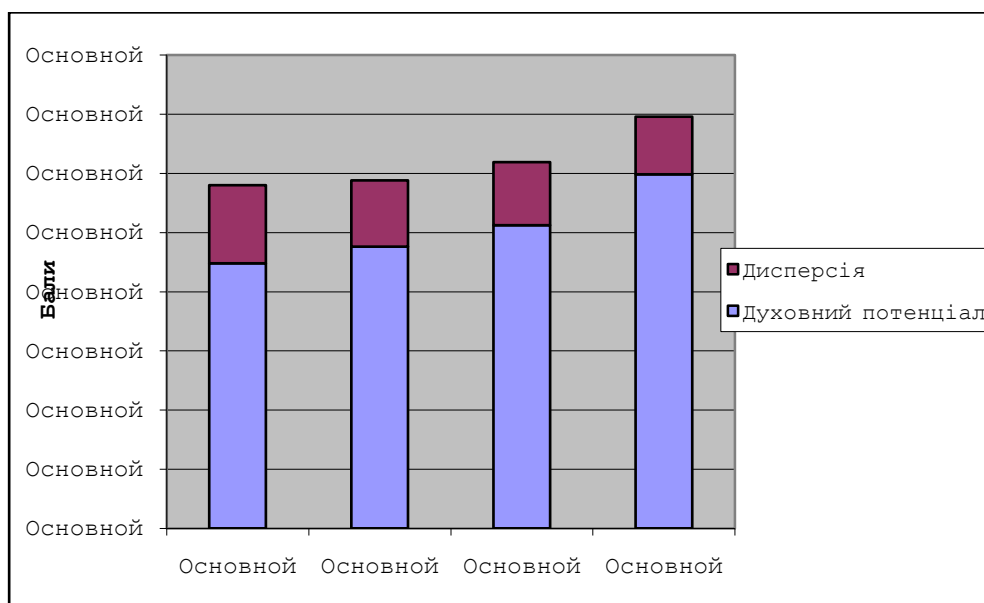

Рис. 4.22. Залежність рівня дисперсії, виявлена між показниками актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку, від духовного потенціалу учнів ЗНЗ (1), гімназистів (2), студентів IV курсу (3), V курсу (4).

На рис 4.23 подано графічне зображення залежності між духовним потенціалом та рівномірністю актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку учнівської молоді на етапі формуального експерименту.

Як видно з наведених графіків, на етапі констатувального експерименту зростання духовного потенціалу учнівської молоді супроводжувалося зниженням дисперсії між показниками актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку.

Таку ж саму закономірність спостерігаємо після проведення формуального експерименту: найнижчому показнику духовного розвитку у старшокласників ЗНЗ (35,6 балів) відповідає найменший показник середньоквадратичного відхилення (0,328).

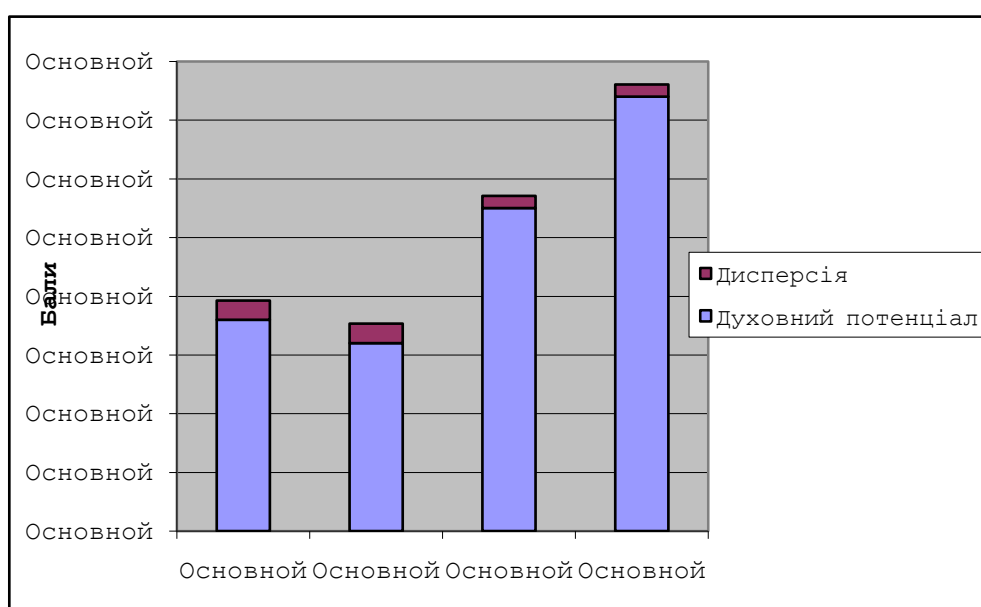

Рис. 4.23. Залежність рівня дисперсії, виявлена між показниками актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку, від духовного потенціалу учнів ЗНЗ (1), гімназистів (2), студентів IV курсу (3), V курсу (4).

Водночас найбільшому показнику духовного розвитку у студентів V курсу (39,4 бали) відповідає найменший показник середньоквадратичного відхилення (0,208).

Таким чином рівень дисперсії між показниками актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку має зворотно пропорційну залежність від духовного потенціалу особистості.

Підводячи підсумок, зазначимо, що створення можливостей для духовної самореалізації учнівської молоді не тільки актуалізувало окремі психологічні механізми духовного розвитку особистості, але й загалом справило значний

довготривалий вплив на розвиток духовного потенціалу учнів і студентів. До цього висновку призводить аналіз результатів лонгітюдних спостережень за особливостями життєвих шляхів учнів – випускників київської гімназії №153 ім. О.С.Пушкіна та Палацу творчості дітей та юнацтва Солом'янського р-ну м.Києва, які вивчали спецкурси “12 шляхів духовності”, “Життєвий вибір”, брали участь у духовно спрямованих тренінгах, творчих особистісних проектах духовного спрямування.

У ході навчання та подальшої трудової діяльності вони відстоювали духовні переконання у повсякденному житті: організовували зустрічі з дітьми-сиротами у дитячих будинках м.Києва та області, здійснювали екологічні рейди по вивозу сміття на півострові Тарханкут (Крим), відвідували мешканців Будинку ветеранів сцени у Пуці-Водиці тощо.

Таким чином, аналіз кількісних та якісних результатів формувального експерименту підтвердив ефективність розроблених психолого-педагогічних засобів.

Загалом врахування психологічних закономірностей і механізмів духовного зростання особистості дозволило розробити ефективний психолого-педагогічний супровід процесу духовного розвитку дітей і молоді в усіх освітніх ланках, зокрема, в системі дошкільної, шкільної та вищої освіти. Розроблені при цьому методичні підходи та практичні заходи можуть бути впроваджені окремо, однак їх ефективність значно підвищиться у випадку комплексного впровадження з урахуванням принципів системності та неперервності.

Розділ 6. Розвиток професійної майстерності сучасного педагога

Успішність впровадження розробленої системи психолого-педагогічного забезпечення духовного зростання молоді значною мірою залежить від психолого-педагогічного складу навчальних закладів, від рівня педагогічної майстерності вчителя, викладача, а також від соціально-психологічних умов, сприятливих для реалізації професійної майстерності на практиці. Високий рівень педагогічної майстерності зумовлює успішність професійної діяльності, дозволяє викладачеві реалізувати свій особистісний потенціал в умовах творчої праці, отримувати природне задоволення від спілкування з талановитою молоддю. З іншого боку, для навчального закладу високий рівень педагогічної майстерності викладацького складу є гарантією успішності навчально-виховного процесу, результативності психолого-педагогічної діяльності, конкурентоспроможності у сфері освітніх послуг. Низький рівень майстерності призводить до значних у масштабі суспільства духовних, інтелектуальних та економічних втрат, адже інвестування освітньої галузі повертається державі, насамперед, через результати кваліфікованої праці професіоналів. Зважаючи на це, розвиток особистості педагога, викладача, вчителя і, зокрема, його професійної майстерності є

завданням надзвичайної важливості як для суспільства, так і для людства в цілому.

У психологічному аспекті професійна майстерність може розглядатися як результат поєднання розвинених достатньою мірою особистісних характеристик та сформованості такої системи знань, вмінь і навичок, які в сукупності забезпечує високий рівень успішності професійної діяльності фахівця. На практиці ця успішність виявляється у багатьох показниках: професійній компетентності, постійному фаховому та особистісному зростанні, мистецтві встановлення добрих взаємин з учнями або студентами тощо.

На відміну від інших видів професійної діяльності, специфіка педагогічної майстерності полягає в тому, що для успішної професійної діяльності особистісні якості викладача мають першочергове значення щодо рівня його обізнаності, професійної компетентності, яку можливо сформуванати лише на базі достатнього рівня розвиненості цих якостей. Вказану особливість легко спостерігати на прикладі, коли улюблений викладач студентів формує і відповідне позитивне ставлення до свого предмета. Ще більше ця тенденція спостерігається в умовах початкової школи, коли перший вчитель стає для учнів “людиною на все життя”, а від успішності взаємин із ним залежить успішність встановлення стосунків з дорослими взагалі.

До першорядних факторів, що зумовлюють потенційну здатність досягати високого рівня професійної майстерності, слід віднести відповідність особистісних якостей юнака чи дівчини вимогам педагогічної діяльності. Як правило, ця відповідність встановлюється за допомогою результатів психологічного діагностування, яке проводиться у старших класах і повинно проводитися під час вступу абітурієнтів до училищ, технікумів та ВНЗ. У процесі діагностування виявляється професійна спрямованість особистості та встановлюється відповідність між виявленими показниками і вимогами означеної діяльності (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Основні типи професійної спрямованості особистості як психологічний фактор педагогічної майстерності.

Так, для професії педагога найсприятливішою вважається орієнтація на професії типу Людина-Людина. До цієї професійної спрямованості відносять також професії лікаря, вихователя, психолога і т. д. Ця група професій вимагає від спеціаліста, перш за все, успішної взаємодії з людьми, розвиненої емпатії, гуманістичної спрямованості.

З іншого боку, педагогічна майстерність вимагає вміння керувати голосом, поставою, утримувати увагу дитини, зацікавлювати її, тобто здатностей, притаманних професіям мистецького напрямку. Зважаючи на це, однією з умов досягнення педагогічної майстерності є виражена спрямованість особистості за напрямом Людина-Художній образ.

Крім того, кожний викладач є носієм знань певного профілю, певної галузі людських знань, що також має позначатися на результатах діагностики професійної спрямованості. Наприклад, у викладача мови високими будуть показники за напрямом “Людина-Знакова система”, у викладача радіоелектроніки – показники “Людина-Техніка”.

Здавалося б, індивідуально-психологічні характеристики особистості й сформована професійна спрямованість є достатніми для прогнозу досягнення нею високого рівня педагогічної майстерності. Однак чи були ці здатності розвинені в необхідній мірі? Чи вдалося молодій людині у подальшому примножити отримані від природи таланти?

У подальшому досягнення педагогом вершин педагогічної майстерності вимагає постійного розвитку професійно необхідних якостей та здібностей. Важливою умовою майбутнього професійного успіху слід вважати відповідність уже сформованих особистісних якостей вимогам педагогічної діяльності. Означені вимоги, поєднані в складі професіограми вчителя, викладача, педагога структуровані, як правило, за такими компонентами, як нейродинаміка, психомоторика, сенсорно-перцептивна сфера, інтелектуальні характеристики, емоційно-вольова сфера, характер тощо. Розглянемо приклад такої професіограми (рис. 4.5).

Риси та якості, подані в її складі, притаманні вже сформованій особистості, що однак не виключає їх подальшого розвитку. Наведені характеристики слід було б доповнити показниками духовності, моральності, вимогами до стилю спілкування, комунікативних здібностей тощо. З давнини саме ці якості визначали справжнього Вчителя.

1	Нейродинаміка	Підвищені вимоги до врівноваженості, рухливості та сили психічних процесів
2	Психомоторика	Добра координація рухів, швидкість реакції
3	Сенсорно-перцептивна сфера	Правильне сприйняття кольорів та звуків, орієнтація у просторі, значний обсяг зорового сприйняття

Особистісні якості педагога	↔	4	Пам'ять	Добра довготривала та оперативна пам'ять
		5	Увага	Концентрація, переключення та розподіл уваги
		6	Мислення	Розвинене наглядно-образне, абстрактно-логічне мислення
		7	Інтелект	Розвинений вербальний
		8	Емоційно-вольова сфера	Висока емоційна стійкість, емпатичність, добра вольова регуляція
		9	Риси характеру	Уважність, спостережливість, акуратність, ідейність, впевненість

Рис. 4.5. Залежність між особистісними якостями педагога та вимогами професіограми.

Ретельний відбір майбутніх педагогів – одне з найактуальніших завдань, від якого залежить рівень розвитку суспільства. На жаль, у реальному житті вибір педагогічної професії нерідко зумовлюється невдалим вступом молодого людини до інших ВНЗ або спроможністю батьків пристроїти свого нащадка саме до педагогічного навчального закладу. В цьому випадку професійна діяльність носить, як правило, тимчасовий характер, адже перші ж серйозні випробування (конфліктні ситуації з дітьми, труднощі навчально-виховного процесу) визначають невідповідність особистісних характеристик педагога вимогам обраної професії. За таких умов досягнення високого рівня педагогічної майстерності бачиться неможливим.

Вибір педагогічної професії та перші кроки в цьому напрямі є певними етапами самоідентифікації молодого людини з образом “ідеального Вчителя”, який в уяві кожної молодого людини є своїм. Наближення до цього образу потребує трансформації внутрішнього світу, результатом якої є зовнішні зміни у поведінці, спілкуванні, у появі спочатку розрізнених елементів, а потім і стійких ознак педагогічної майстерності. Таким чином особистісне зростання фахівця позначається на успішності його професійної діяльності.

Які ж саме провідні психологічні ознаки детермінують розвиток педагогічної майстерності, якими є її критерії? Першорядною ознакою є **гуманістична спрямованість** викладача, що відображає ставлення до дітей та людей взагалі. Гуманістична спрямованість становить основу духовного потенціалу особистості і є обов'язковою умовою психолого-педагогічної діяльності. На практиці гуманістична спрямованість знаходить свій вияв у доброзичливості педагога, його уважному ставленні до учнів та колег. У кожній людині такий педагог вбачає, перш за все, унікальну особистість, гідну поваги. В ході навчально-виховного процесу важко уникнути величезної кількості психологічних труднощів як у стосунках з учнями, так і в колективі колег.

Гуманістична спрямованість сприяє дотриманню емоційної стабільності, переважанню саногенного мислення, адже саме ідеали, смисли та цінності визначають спрямованість інтелекту особистості.

Важливою ознакою педагогічної майстерності є також **готовність викладача до постійного особистісного самовдосконалення**. Саме такий педагог буде цікавим як особистість, саме у такого педагога учні захочуть навчатися, наслідувати, переймати. Здатність до постійного самовдосконалення являє собою природний амортизатор професійній деградації особистості. Відсутність цієї здатності призводить із часом до посилення консерватизму, моралізаторства тощо. Вчитель, який прагне до самовдосконалення, свідомо розвиває в собі такі позитивні риси та якості, як доброзичливість, оптимізм, оригінальність, урівноваженість, дотепність та ін.

Істотною психологічною ознакою педагогічної майстерності є також **активна пізнавальна діяльність викладача; володіння ним сучасними предметними знаннями та методиками**. Якщо ж педагог не вчиться сам - йому важко розуміти та відчувати навчальні труднощі вихованців, зміст його занять із часом стане неактуальним для молоді. Згідно з вимогами професіограми він повинен “у досконалості знати свій предмет, педагогіку, психологію, останні досягнення цих наук” [357, с. 195].

Ще однією з психологічних ознак слід назвати **високу культуру і, зокрема, культуру спілкування педагога**. Адже основним засобом взаємодії учня і вчителя і нині виступає мова, живе слово. Наявність сприятливих умов для професійного спілкування позитивно впливає на розвиток мовлення педагога. Тому участь не тільки у педагогічних нарадах, а й у наукових конференціях, семінарах, круглих столах є необхідною умовою зростання культури спілкування і, в кінцевому підсумку – педагогічної майстерності викладача.

Особливого значення набуває також **творче ставлення до професійної діяльності**. Розвиток творчого потенціалу важливий не тільки для професій психолого-педагогічного профілю, однак саме тут творчість дозволяє незалежно від віку залишатися на висоті професійної майстерності та реалізувати творчий потенціал через передачу цінного досвіду і знань молоді.

Однією з провідних ознак педагогічної майстерності є також **володіння викладачем сучасними інноваційними технологіями, методами та методиками**. Слід зазначити, що інформаційний простір світу збільшується в геометричній прогресії. На жаль, у нашому суспільстві педагогічні працівники не встигають опрацьовувати відповідний матеріал з Інтернету, світових літературних джерел. З роками прихильність до одних і тих самих методів діяльності нерідко перетворюється на певну консервативність і навіть агресивне ставлення до всього нового.

Реалізація педагогічної майстерності на практиці потребує забезпечення таких соціально-психологічних умов:

1. **Обов'язковий психологічний відбір майбутніх педагогів для подальшої професійної підготовки.** В ідеалі цей відбір має здійснюватися з перших років життя дитини, адже з перших років ми бачимо суттєві відмінності між дітьми, які виховуються навіть в одній родині. Деяким дітям подобається індивідуальна праця, а іншим – колективна; одна дитина більше слухає, інша – розповідає. З дитинства можемо спостерігати наявність емпатії, інтересу до людей. Якщо ці якості не розвинені, будь-яка подальша професійна підготовка не досягне своєї мети. Залишиться недосяжною і педагогічна майстерність, що ґрунтується на людяності, гуманізмі. Вступ до ВНЗ, училищ має відбуватися не на основі короткочасних відповідей на окремі запитання під час екзамену, а на основі довготривалого вивчення професійної спрямованості особистості. Невраховання цієї умови призводить до втрачених грошей держави і змарнованого часу життя людини.
2. **Звільнення освітнього процесу від страху та насильства.** На жаль, і нині мотивом навчання для багатьох дітей є страх. Цей страх має багато різновидів: страх перед поганою оцінкою, доганою батьків та вчителів, страх бути неуспішним, страх неприйняття у колективі тощо. Ще десятиліття тому діти йшли в перший клас, керовані інтересом до нового, незвичного, загадкового. Зараз, ще не побувавши у школі, змучені “натаскуванням” дошкільної підготовки, діти сприймають майбутнє навчання як неминучу необхідність. Буденність, схожість кожного дня на попередній, застарілість шкільних програм знищують пізнавальну мотивацію першокласників. На зміну їй педагоги та батьки активізують соціальні мотиви: “будеш учитися добре – зарахують до інституту”, “вчись гарно – будеш мати гарну роботу”. Така мотивація є дієвою у молодших і середніх класах, але не для старшокласників. Підлітки бачать, що вступ до ВНЗ далеко не завжди залежить від освіченості, а гарна робота ніяк не співвідноситься з гарним навчанням. Можливо, замість брехні нам, дорослим, слід попіклуватися про те, щоб дитячий інтерес до навчання не зникав і надалі? Діти із задоволенням ідуть до школи, якщо їх чекає щось нове, коли вони мають можливість реалізувати свої таланти, коли треба виступати на сцені, брати участь у спортивних змаганнях, виставках творчості тощо. Тоді замість страху виникає інтерес, замість сліпої слухняності – відповідальність.
3. **Забезпечення високого статусу педагога у суспільстві.** Ця умова невід’ємно пов’язана як з формуванням суспільної думки щодо важливості педагогічної праці, так і з відповідним матеріальним забезпеченням. Сучасний вчитель має зосередитися на виконанні своїх професійних завдань, знаючи, що його власні діти в добробуті. До речі, у Південній Кореї майже всі випускники шкіл мріють стати вчителями, а заробітна платня вчителя є найвищою серед державних службовців.
4. **Стимулювання розвитку професійної майстерності має бути як матеріальним, так і моральним.** Творчість, майстерність,

самовдосконалення – це потреби вищої людської природи. Як відомо, вони актуалізуються при задоволенні потреб нижчого порядку (біологічних потреб життєзабезпечення). У світовому менеджменті налічується десятки шляхів і засобів стимулювання персоналу, серед яких винагорода вільним часом, службові підвищення, різноманітні відзнаки, нагороди тощо. Кращий вчитель, який піклується про чужих дітей, є багатством держави – тому держава має піклуватися про нього і його дітей.

5. **Створення дієвої системи стимулювання, мотивації учнів та студентів.** Якщо суспільство бажає процвітання - воно має здійснювати постійний відбір найкращих серед молоді і забезпечувати їх адресацію на провідні державні посади. Доки ці посади розподіляються, виходячи з міркувань “наші-чужі”, найкращий інтелектуальний потенціал шукатиме своєї реалізації за кордоном, а гроші, витрачені на навчання майбутніх емігрантів, так і не повернуться державі.
6. **Наявність сприятливої психологічної атмосфери у закладі.** Дотримання цієї умови залежить, перш за все, від керівника закладу, від його спроможності створювати психологічну атмосферу, сприятливу для творчості, особистісного розвитку працівників. Рутинне відсиджування на педагогічних нарадах такий директор заміняє живим професійним спілкуванням на семінарах, конференціях із залученням науковців і практиків. Він також організовує виїзди колективу у споріднені заклади для обміну досвідом. Об’єднання колективу відбувається через усвідомлення спільної мети та аналіз результатів її досягнення. Згуртованості колективу сприяє залучення до спортивних змагань і творчих заходів не тільки самих співробітників, а й їхніх сімей.

Для забезпечення духовного зростання учнівської молоді особливо важливою є духовна спрямованість педагогів, їх обізнаність із системою духовних надбань людства та здатність до передачі цих надбань майбутнім поколінням. Зважаючи на це, для вчителів, викладачів, психологів і керівників системи освіти розроблено спецкурс “Психологічні аспекти духовного розвитку особистості”.

Спецкурс

“Психологічні аспекти духовного розвитку особистості”

для вчителів, викладачів, психологів і керівників системи освіти

Пояснювальна записка

Актуальність спецкурсу визначається системою філософсько-психологічних чинників, провідними з яких є наступні:

1. Суспільна потреба у відродженні та оновленні духовності як важливої складової загальнолюдського прогресу.
2. Нагальна потреба системи освіти у створенні методологічного підґрунтя процесу духовного зростання учня і вчителя.

3. Потреба психолого-педагогічної практики в ефективних методичних прийомах, засобах та інноваційних технологіях, спрямованих на забезпечення духовного розвитку особистості майбутніх професіоналів.

Мета спецкурсу полягає у формуванні уявлень слухачів про психологічні аспекти духовності, духовні смисли, цінності, розкритті філософсько-психологічних закономірностей процесу духовного зростання особистості, оволодінні слухачами системи психолого-педагогічних засоботворень, спрямованих на забезпечення процесу духовного розвитку особистості учня та вчителя в умовах навчального закладу.

Шляхи реалізації програми спецкурсу складаються в систему науково-обґрунтованих теоретичних і практичних заходів, які сприяють формуванню та розвитку уявлень слухачів щодо процесу духовного зростання особистості. В ході лекційних та практичних занять слухачі беруть участь у самодіагностиці показників особистісного і, зокрема, духовного розвитку, рольових іграх, комунікативних тренінгах, семінарах, залучаються до створення творчих проєктів, театралізованих свят. Тематичний план спецкурсу подано нижче.

Тематичний план спецкурсу “Психологічні аспекти духовного розвитку особистості”

№	Тема	Кількість годин		
		усього	лекц.	практ.
1.	Теоретико-методологічні основи процесу духовного розвитку особистості	4	3	1
2.	Духовні цінності, духовний досвід: філософсько-психологічні та психолого-педагогічні орієнтири	4	2	2
3.	Духовний розвиток особистості: психологічні механізми та закономірності	6	3	3
4.	Духовні ідеали та смисли як мотиви життєтворчості людини. Ідеальна модель психологічних якостей високодуховної особистості	4	3	1
5.	Психологічне забезпечення духовного розвитку особистості в системі професійної підготовки	2	2	-
6.	Психолого-педагогічне забезпечення процесу духовного розвитку дитини у закладах дошкільної освіти	6	2	4
7.	Духовний розвиток учнів в умовах початкової та середньої школи	8	5	3
8.	Духовний розвиток старшокласників і студентів в умовах профільного навчання	6	2	4

9.	Розвиток духовності професіонала в різних видах трудової діяльності	2	1	1
10.	Духовний розвиток особистості як передумова створення гармонічної сім'ї	4	2	2
11.	Духовність особистості вчителя як носія ідеалів Краси, Добра та Істини	4	2	2
Загалом:		50	27	23

Програма спецкурсу “Психологічні аспекти духовного розвитку особистості”

Тема 1. Теоретико-методологічні основи процесу духовного розвитку особистості

Поняття духовності особистості, його філософсько-психологічні ознаки. Духовність як еволюційне майбутнє людства. Погляди на проблему духовності видатних філософів, науковців, діячів культури та мистецтва.

Тема 2. Духовні цінності, духовний досвід: філософсько-психологічні та психолого-педагогічні орієнтири

Визначення та структура духовних цінностей. Духовні цінності як вершинні досягнення людської цивілізації та особистості. Духовний досвід в історичному та онтогенетичному, суспільному та особистісному вимірах.

Тема 3. Духовний розвиток особистості: психологічні механізми та закономірності

Духовний розвиток – шлях до втраченої єдності. Місце і роль духовного розвитку в процесі загального розвитку особистості: від несвідомого до свідомого та надсвідомого. Етапи онтогенезу духовності особистості.

Тема 4. Духовні ідеали та смисли як мотиви життєтворчості людини. Ідеальна модель психологічних якостей високодуховної особистості

Психологічний зміст духовних ідеалів і смислів. Особистісні та трансцендентні ідеали. Ідеали праведності, мудрості та краси як цілеорієнтири процесу духовного розвитку особистості. Життєві смисли та ступені духовної самореалізації особистості.

Тема 5. Психологічне забезпечення духовного розвитку особистості в системі професійної підготовки

Сучасні погляди на особистість професіонала. Духовність і професіоналізм особистості. Система професійної підготовки молоді в контексті духовного розвитку особистості.

Тема 6. Психолого-педагогічне забезпечення процесу духовного розвитку дитини в закладах дошкільної освіти

Методика виявлення сформованості духовної ціннісної орієнтації дитини “Внутрішній світ”. Комплекс духовно орієнтованих ігор для дошкільнят. Спецкурс “Запроси друзів”. Відеотека духовно орієнтованих мультфільмів для дошкільнят.

Тема 7. Духовний розвиток учнів в умовах початкової та середньої школи

Методика виявлення сформованості духовної ціннісної орієнтації “Внутрішній світ” для молодших школярів. Спецкурс “Гармонія” для учнів 1-5 класів. Методика “Перетворення”. Програма психологічного тренінгу за методикою “Перетворення” для учнів 6-7 класів. Методика активізації професійного самовизначення підлітків засобом проведення творчих авторських уроків учнями 8-9 класів.

Тема 8. Духовний розвиток старшокласників і студентів в умовах профільного навчання

Методика виявлення сформованості духовної ціннісної орієнтації особистості “Здійснення бажань”. Спецкурси “12 шляхів духовності”, “Життєвий вибір”. Проекти духовної самореалізації молоді у суспільно корисній діяльності. Духовний розвиток учнівської молоді у закладах позашкільної освіти. Специфіка духовного розвитку студентської молоді у закладах вищої освіти. Психологічне забезпечення наступності процесу духовного розвитку учнівської молоді.

Тема 9. Розвиток духовності професіонала в різних видах трудової діяльності

Фахова компетентність і духовна спрямованість фахівця. Реалізація духовного потенціалу в умовах обраної професії. Творчість як умова постійного духовного зростання професіонала.

Тема 10. Духовний розвиток особистості як передумова створення гармонічної сім’ї

Психологічні чинники вибору своєї половини. Принципи духовно збагаченого міжособистісного спілкування та взаємодії у сім'ї. Принципи духовно орієнтованого сімейного виховання.

Тема 11. Духовність особистості вчителя як носія ідеалів Краси, Добра та Істини

Психологічний портрет сучасного вчителя. Місце і роль духовності в системі психологічних якостей педагога. Професійна та особистісна місія вчителя як носія духовного досвіду людства.

Література до спецкурсу

1. Амонашвили Ш. А. Единствоцели: Пособие для учителя. - М.: Просвещение, 1987. – 208 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Битинас Б. Процессвоспитания. Приобщение к ценностям.- Вильнюс, 1995.–72 с.
4. Гармаев А. Ц. Этапынравственногостановленияребёнка. - М.: Центр межнационального и сравнительногообразования, 1991. - 145 с.
5. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи / За ред. І.А.Зязюна. – К.: Віпол, 2000. – С. 81-107.
6. Грищенко О. А. Вплив інноваційних технологій на розвиток педагогічної майстерності вчителя // Педагогічний процес: теорія і практика. Вип. №1.- Київ, 2002.- С. 7-18.
7. ГрофСтанислав. Духовныйкризис: Статьи и исследования. - М., 1995. - 255 с.
8. Дмитренко Г. А. Стратегічний менеджмент. Цільовеуправлінняосвітою на основікваліметричногопідходу: Навч. посібник.- К.: ІЗМН, 1996. - 140 с.
9. Зеличенко А. И. Психологиядуховности. - М.: Изд-во ТрансперсональногоИнститута, 1996 г. - 400 с.
- 10.Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Науково-методичний посібник. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
- 11.Іванова Т. В. Методи діагностування педагогічної культури вчителя. Проблеми освіти: наук. - метод. центр вищої освіти. – 2001. – С. 119-136.
- 12.Козій М. К. Педагогічний ідеал – стимуляційний механізм формування громадянськості та інноваційного досвіду майстерності // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія. – К.; Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. - С. 149-158.
- 13.Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості /За ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.

- 14.Лещенко М. П. Особистісний фактор в інноваційній парадигмі педагогічної майстерності // Сучасні інноваційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – Київ - Вінниця, 2002.- С. 51-56.
- 15.Солдатенко М. М. Самостійна пізнавальна діяльність, як фактор професійного становлення // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. / Науково-методичний журнал. - 2001. - Вип. №2, С. 54-66.
- 16.Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта: міжнародний аспект// Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи/ За ред. І. А. Зязюна. - К.: Віпол, 2000. – С. 58-80.
- 17.Підготовка до професійного навчання і праці (психолого-педагогічні основи: Навч.-метод. посібник /За ред. Г. О.Балла, П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. – К.: Наукова думка, 2000. – 188 с.
- 18.Пилипчук В.В. Розвиток творчості вчителя при адаптованому колективному навчанні // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Наук.-метод. журнал. - 2001. - Ч. 1, С.305-310.
- 19.Помиткін Е. О. Духовний розвитокучнів у системішкільноїосвіти: Науково-методичний посібник. - К.: ІЗМН, 1996. - 164 с.
- 20.Помиткін Е. О. Ідеали краси, добра та істини у розвитку духовності майбутнього професіонала // Педагогічний процес: теорія і практика / Збірник наукових праць. Випуск 2. - Київ – 2003. – С.267-276.
- 21.Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Монографія. – К.: ПППО АПН України, Деміур, 1998. – 160 с.
- 22.Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: Навчальний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.
- 23.Сковорода Г. Твори. В 2 т. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961.

Ефективність впровадження спецкурсу значною мірою залежить від особистості викладача, його духовного потенціалу та професійної обізнаності, а також матеріально-технічного забезпечення закладу, зокрема, можливості перегляду тематичних відеоматеріалів, прослуховування аудіозаписів тощо. Програма спецкурсу “Психологічні аспекти духовного розвитку особистості” розрахована на 50 годин. Її апробація здійснювалася в Інституті післядипломної освіти педагогічних кадрів (довідка №01-14/346 від 13.06.07 р.). Слухачі курсів підвищення кваліфікації (директори шкіл, методисти та вчителі) схвально оцінили спецкурс. У своїх відгуках вони відзначили, що його вивчення сприяло розкриттю нових можливостей забезпечення процесу духовного розвитку учнівської молоді та висловили бажання впровадити його елементи на практиці у навчальних закладах своїх регіонів.

Загалом врахування психологічних закономірностей і механізмів духовного зростання молоді при побудові навчально-виховного процесу дозволило розробити відповідне психолого-педагогічне забезпечення процесу духовного розвитку дітей і молоді в усіх освітніх ланках, зокрема, в системі дошкільної, шкільної та вищої освіти. Розроблені при цьому методичні підходи та практичні заходи можуть бути впроваджені окремо, однак їх ефективність значно підвищиться у випадку комплексного впровадження з урахуванням принципів системності та неперервності.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
Розділ 1. Теоретичне підґрунтя впровадження психологічних знань в загальноосвітній школі	4
Розділ 2. Викладання психологічних спецкурсів у процесі духовного розвитку учнів.....	12
Розділ 3. Активізація духовного потенціалу особистості в процесі становлення професійних орієнтацій старшокласників.....	28
Розділ 4. Спецкурс "Життєвий вибір" для старшокласників.....	37
Розділ 5. Моделювання психолого-педагогічних умов для духовної самореалізації учнівської молоді.....	44
Розділ 6. Розвиток професійної майстерності сучасного педагога	66